

Encycl. O.

52.

8.

STAMPFEL-FÉLE
MÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR

8.

Dr. Bozóký Alajos

Római magánjog I.

INSTITUTIÓK.

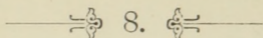
Ára 30 Kr. = 60 fill.

POZSONY - BUDAPEST
KIADJA
STAMPFEL K.

COLMAN

STAMPFEL-FÉLE

TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

RÓMAI MAGÁNJOG.

I.

INSTITUTIÓK.

IRTA

Dr. BOZÓKY ALAJOS.

POZSONY. 1899. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
Jogtörténet	5
Személyjog	13
Jogi tények	18
Dologi jog	22
Kötelmi jog	37
Családi jog	53
Örökjog	58

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

BEVEZETÉS.

Régen, nagyon régen tűnt le már a római nemzet a világ színpadáról, de műveltségének maradványaival még mai napon is lépten nyomon találkozunk. A népvándorlás véget vetett egy világbirodalomnak, de nem volt képes ennek a birodalomnak a műveltségét is semmivé tenni. Sőt a történelem tanúsága szerint épen ez a műveltség ejtette utóbb hatalmába a győzőket is, mert nem tudtak a varázsnak ellentállani, melyet az reájok gyakorolt. Mai kulturánk gyökérszála nagyrészt az ókori, főleg római (és görög) műveltség talajából sarjadoztak ki, mindenek fölött pedig a római jog a legtökéletesebb szellemi termék, melyet idáig semmiféle más nemzet joga felül nem múlt, a legtöbb még csak meg sem közelített. Innen van, hogy a letűnt világbirodalom örökébe lépett népek a római jogot a kulturának egyik leghathatósabb tényezője, — a művelt emberiség köz-kincseként tekintették, mely még igen sokáig lesz alapja és kiindulási pontja a legmodernebb jogalkotásoknak is. Nem csodálhatjuk tehát, hogy miért helyeznek a mai művelt nemzetek oly nagy súlyt a római jog tanulmányára, melyet, ha elejtenék, nemcsak pótolni nem tudnának, de sőt avval épen a legfontosabb láncszemét ejtenék el műveltségök folytonosságából.

Ezt a klasszikus jogot, egy híres római jogász (névszerint Celsus) „az igazság és méltányosság művészetének“ nevezi, melynek alapelvei egy másik nem kevésbé híres jogászteknély (névszerint Ulpianus jogász) szavai szerint: „tisztességesen élni, mást meg nem sérteni és mindenkinek megadni a magáét.“

Miként a többi művelt nemzeteknek, úgy nekünk magyaroknak is kell erről tudomást vennünk, már a közművelődés minél szélesebb körökben való elterjesztése szempontjából. Az igazság mindig igazság marad, bárhonnán ered is, és nem okosan cselekszik, a ki még csak most próbálja felfedezni azt, a mit ő előtte már régesrégén mások felfedeztek, s a ki a helyett, hogy mások tapasztalatain okulva inkább

előre haladni iparkodnék, egy teljesen járatlan ösvényt választ magának, a melyről még sejtelve sincs, hogy őt hová vezeti.

A római jogot főleg azon körülmény teszi előttünk fölötté becsessé, hogy olyan kipróbált, az életviszonyok természetének annyira megfelelő, az egyéni szabadságot a lehető legteljesebb mértékben figyelembe vevő és mégis minden emberre nézve egyformán alkalmazandó szabályai vannak. Ezért van a római jognak olyan egyetemes jellege, olyan általános értéke. Evvel nem mondjuk, hogy a római jog minden idők és nemzetek örökérvényű általános joga volna, vagy hogy a modern nemzetek bármelyike egyedül a római joggal beérhetné, hanem csak azt, hogy a római jogban találjuk legszabatosabban kifejtve a jognak azt a lényeges és általános elemét, melynek minden tételes jogrendszerben mulhatatlanul benne kell foglalva lennie és annak úgyszólván szilárd alapját alkotnia. Tehát klaszszikus mintakép nekünk a római jog, mind elméletileg, mind gyakorlatilag.

Tudományosan a római jogot régtől fogva kettős szempontból szokás tárgyalni, u. m. egyfelől mint tiszta római jogot, a hogyan a római nemzetnél kifejlődött és Justinianus császár híres kodifikációjában mintegy betetőzést nyert, másfelől mint ma is tételes érvényű római jogot, a hogyan Justinianus után a pápai ügylevelekben foglalt kánoni jog, különféle közép- és ujabbkori törvényhozások és az élő törvénytudomány gyakorlat befolyása alatt az érvényben lévő magánjog alapjává lőn. Az első szempontból tárgyalt római jogot Institutióknak, a második szempontból tárgyalt római jogot Pandektáknak nevezik, nyilván Justinianus nyomán, a ki szintén Institutiók (a. m. bevezetés) című tan- és törvénykönyvével a jogtudomány általános alapelveit és rövid áttekintését kívánta nyújtani,*) hogy az olvasót a reá következő bővebb Pandekták (a. m. mindent magában foglaló gyűjtemény) tanulmányozásánál kellőkép tájékoztassa.

Az Institutiókat egybe szokták kötni a római jogtörténet vázlatos ismertetésével.

*) Justinianus császár institutióiról két magyar fordításunk van, az egyik Hoffmanntól, Pest 1864, a másik Besnyőtől, Budapest 1899.

Jogtörténet. Rómának eredeti kormánya igazi politikai tapintattal egy választott királyból, az előkelők tanácsából és a népgyűlésből volt összetéve. Az államfőt illette a háború és a vallás fölött való gondoskodás, egyedül a király hozta javaslatba a törvényeket, melyeket azután a tanács letárgyalt, végül pedig a város harmincz kuriája (kerülete) szavazattöbbséggel vagy elfogadott vagy elvetett. A nemzeti történetírók Romulust, Numát és Servius Tulliuszt magasztalják mint a legrégebb törvényhozókat, az elsőnek a házassági jog, a gyermeknevelés és az atyai hatalomra vonatkozó törvényhozást tulajdonítván, a másodiknak a nemzetközi jog és az isteni tiszteletre vonatkozót, a harmadiknak pedig a polgári és büntetőjog szabályozását. Minthogy az utóbbi király zsarnokoskodott, párthíveivel együtt elűzték, a királyi méltóságot eltörölték és a köztársaságot, élén két, csupán egy-egy évre választott konzullal, proklamálták. De az új alkotmány keretében az előkelők (patriciusok) csakhamar magok számára foglalták el a közszabadság jótéteményeit s a köznépet (a plebszt) minden csak kigondolható módon elnyomták és sanyargatták: A hatóságok önkénye, kivált a jogszolgáltatás terén, elviselhetetlenné vált s a nép hangosan követelte a köztörvények írásba foglalását és közzétételét, hogy ki-ki önmaga meggyőződhesse a fennálló törvények rendelkezéseiről, melyeket az előkelők oly sokáig a nép előtt elrejtettek és saját önző czéljaikra kizsákmányoltak. Nem minden nehézség nélkül sikerült a köznépek a tizenkéttáblás törvény megalkotását kicsikarnia, mely egyszerre kiemelte Rómát a barbár önkénykedés állapotából és hosszú századokon át alapjává lőn minden későbbi jogfejlődésnek. Ezen első nagy siker öntudatra ébreszté a köznépet, mely mindinkább gyarapodó erejének érzetében csakhamar egy nagy jelszót tűzött ki törekvéseinek végcélja gyanánt, t. i. a teljes jogegyenlőséget a patriciusok és a plebejusok között. Könnyen nem ment a dolog, el-

keseredett és hosszú küzdelmeket kellett ezért vívni, de a cél el lett érve. Sorra dőltek le a sorompók, melyek a római nemzet két elemét egymástól olyan sokáig elkülönítették. Midőn végre már a legbefolyásosabb köztársasági hivatalok is nyitva állottak a plebejusok előtt, már nem idegenkedtek többé az arisztokraták a köznéppel való összevegyüléstől sem, viszont akárhány alacsony sorsu plebejus fényes emelkedése által a legelőkelőbb régi családok sarját túlszárnyalta és homályba borította. Az ily módon egygyé forrt egységes római nemzet ellenállhatatlanná lett, a kezdetben csupán Rómára és legközelebbi környékére szorított állam bámulatos gyorsasággal növekedett és világbirodalommá vált.

A rómaiak jogászai talentuma már a tizenkét-táblás törvényben nyilatkozik, ehhez hasonlót semmiféle más nemzetnél nem találunk, mely a rómaiak akkori műveltségi fokán állott. Egész Justinianus császárig az egyetlen teljes törvényhozás maradt, mely az összes tételes római jogot magában foglalta, formai érvényét is csak Justinianus törölte el.

A tizenkét-táblás törvénynél természetesen meg nem állapodtak, hanem később is igen sűrűen alkottak törvényeket a népgyűléseken, a mint az épen felmerülő szükség magával hozta. Csakhogy ezek a néptörvények magokban véve soha sem emelték volna a római jogot a tökély ama magaslatára, melyet még mai nap is megbámulunk. Különbféle körülmények közrehatása birta reá a rómaiakat, hogy még más jogalkotó tényezők után lássanak.

Igy mindenek előtt a birodalom gyors növekedése eleintén ugyan csupán külső érintkezésbe, csakhamar azonban szoros összeköttetésbe hozta a rómaiakat más népekkel. Ennek következtében kénytelenek valának felhagyni avval a kizárólagossággal, melylyel magokat az idegen népekkel szemben körülzárták, s melynél fogva minden nem rómit, lett légyen az akár személy, akár dolog, a magok jogából szorosán kirekeszteni törekedtek. Észrevették ugyanis, hogy más népeknek is vannak jogintézményeik, vannak tételes jogszabályaik, melyek habár egyben-másban eltérnek is talán a hasoncélú római jogintézményektől és jogszabályoktól, a mindennapi élet szükségleteinek megfelelnek, tehát célszerűek és hasznosak, következésképp nekik magoknak sem

válhatnak kárukra, ha legalább az idegenek egymás közötti, ugy szintén az idegenek és a római polgárok közötti viszonylatokban azoknak érvényességét elismerik. E célból szerveztek a kizárólag római polgárok számára ügyködő, u. n. városi praetoron kívül még egy másik praetori állást, melynek viselőjét idegenek praetorának nevezték. Erre a két praetorra nehezedett a jogszolgáltatás egész feladata, mely akkoron már azért is sokkal súlyosabb volt, mert ezek a praetorok is, miként a többi köztársasági tisztviselők általában, csak egy évig voltak hivatalban, tehát sokkal rövidebb ideig, semhogy arra számíthattak volna, hogy mind magok beletalálják magokat feladatukba, mind a polgárokat követendő eljárásukhoz kellőkép hozzászoktathassák. De a római genius itt is meglelte a helyes utat. A praetorok netaláni önkénye ellen hivataloskodásuknak egy évre szorítása és azon rendelkezés védte meg a polgárokat, hogy az egyik praetor túlkapásait a másik a maga közbelépésével meggátolhatta vagy ártalmatlanná tehetette (tehát egymást ellenőrizték), és hogy mind-egyik praetor hivatali évének leforgása után sáfárkodásáról nyilvánosan számot adni tartozott. Viszont azonban a praetorok kezébe oly hatalmat adtak, mely működésüknek sikerét már előre biztosította, s mennyiben a polgároknak nem volt szabad az ő rendelkezésöknek ellenszegülniök. Hivatali hatalmuknál (imperium) fogva a praetorok hirdetményeket (edictumokat) bocsáthattak ki, melyek, bár nem voltak törvények, mert hiszen a praetorok sem voltak törvényhozók, mégis törvények gyanánt tekintettek s így törvényszerű érvénnyel bírtak, de persze csak arra az időre, a meddig a kibocsátó praetor maga is hivatalban volt. Ezen hirdetményekben, melyeket rendszeren hivatalbaléptökkor bocsátottak ki, közzétették az általok követendő eljárásnak irányelveit, hogy a jogot kereső felek (akár római polgárok, akár idegenek) előre tájékozva legyenek az iránt, hogy egyes előforduló esetekben mire számíthatnak, s evvel egyszersem előre elhárították magokról a praetorok azt a könnyen felmerülhető gyanusítást, hogy hivatali hatalmuk kezelésénél részrehajlóan járnak el. A hivatalban való utód nem volt kötve elődjének hirdetményéhez, de már az okosság megkövetelte, hogy az olyan eljárási szabályokat, melyek

elődje vagy elődjei alatt a polgárság megalégedését vívták ki, ne bolygassa, hanem inkább változatlanul vegye át a saját hirdetményébe, és csak ott tegyen változtatást, a hol a javítás elkerülhetetlen. Már most könnyen elképzelhetni, hogy a praetorok a jogszolgáltatás ezernyi ága-boga között nemes ambíciójukat helyezték abba, hogy ténykedésükkel ne elégtelenséget, hanem inkább közmegeledést keltsenek magok iránt. S minthogy egyrészt a fennálló törvények gyakran hézagosak valának, másrészt szabadságukban állott nekik, legjobb belátásukat követni, onnan vették az irányadó gondolatot vagy mentő eszmét, a honnan önként kínálkozott, ha mindjárt annak a nemzetközi jognak a köréből is, mely szerint a római hatóságok az idegeneknek jogot szolgáltattak. Így jutott egy újabb, fölötte termékenyítő és hasznos elem a római jogba, t. i. az egyetemesség. A praetorok által hirdetményeik útján fejlesztett jogot, mely tulajdonképen csak a mindennapi életszükségletekben való alkalmazkodás zsinórmértéke volt, magok a rómaiak praetori jognak nevezték és azt mondták róla, hogy nem egyéb az, mint a polgári jognak élő szava, folytonos megnyilatkozása, arra való, hogy a polgári jog szigorát enyhítse, hézagait kitöltse, rendelkezéseit kiigazítsa.

Az egész köztársaság alatt ily formán két jogrendszer állott fön egymás mellett, a merev polgári jog s az enyhe nemzetközi jog, de ez utóbbi is római köntösben, a római polgárok igényeihez átalakítva. Ennek a ténynek tulajdonítandó az a sajátszerű dualizmus, mely a legfontosabb intézményekben, p. a tulajdonban, a kötelmeknél, a családi és az örökjogban, de még a pervitel körül is nyilvánul.

Midőn a császárok alatt a praetorok megszűntek a nép által választott hatóságok lenni és életfogytiglanra kinevezett császári tisztviselőkként működtek, kik utasításaikat a császároktól kapták, természetesen vége szakadt a praetorok önálló, népszerű, élénk, jogfejlesztő tevékenységének. De azért nem vezett kárba a régi praetorok több százados hasznos működésének eredménye; Hadrianus császár a régi hirdetményeket összeszedette, rendeztette és Salvius Julianus híres jogászszal korszerűen kodifikáltatta. Ezen mű örökös hirdetménynek neveztetett és nemcsak Rómára, hanem az egész birodalomra kiható érvény-

nyel kihirdettetvén főalapját veté meg a jogegységnek, a melyre mostantól fogva a császárok szakadatlanul törekedtek.

Egy nem kevésbé fontos jogalkotó tényező rejlett továbbá a jogászok tevékenysége által létrehozott római jogtudományban. Már a köztársaság idejében is működtek ugyan igen nagy népszerűségnek örvendett jogászok, de ezeknek a tevékenysége túlnyomóan a gyakorlati térre szorítkozott; névszerint a jogügyletek czélszerű megkötésére, a perek óvatos vitelére vagy helyes eldöntésére vonatkozó jogi tanácsadásra és gyakran a család belügyeinek megfelelő elintésére. Hanem már akkor is lehetetlen volt, hogy a joggal való szakadatlan foglalkozás ne figyelmeztette volna őket is a polgári jognak számtalan homályos részleteire és hézagaira. A homályt kideríteni, a hézagokat magából a joganyagból kipótolni — ez volt az ő feladatuk, melynek megoldása közben igen számos, a tételes jogban rejlő alapelvet sikerült napfényre hozniok, azokból ugyanannak a tételes jognak a szellemében következtetéseket levonniok s mindezeket tovább kifejteniök és mint ugyanazon forrásból fakadó érvényes jogszabályokat feltüntetniök. A polgári jog feldolgozása, önnönmagából való fejlesztése, szóval művelése elodázhatatlan szükség volt, e nélkül a mind szélesebb arányokban beözönlő nemzetközi jog a római polgári jogot valósággal túlszárnyalta, sőt tán egészen el is nyomta volna. A jogtudomány bevonulásával vált igazán a római jog, számtalan apró részletének logikai egybekapcsolása, belső rokonságuknak felderítése által ama bámulatos alkotássá, melyet méltán az egész emberiség szellemi vívmányaként tekinthetünk.

De csak a császárok alatt emelkedett a római jogtudomány virágzásának delelő pontjára. Mindjárt a császárság elején támadt a Sabinianusok és a Proculianusok két ellentétes jogiskolája, melyeknek mindegyike jelesnél jelesebb nevek által volt képviselve (Sabinus, Cassius, Julianus, Pomponius, Gaius — Proculus, a két Nerva, Pegazus, a két Celsus), időszámításunk második századában pedig éltek azok a szellemóriások (Marcellus, Papinianus, Ulpianus, Paulus, Modestinus), kiket még mainap klaszszikus jogászoknak nevezünk. A jogtudomány hirt, befolyást, népszerűséget, előkelő állásokat szerzett művelőinek. A csá-

szárok a tekintélyes jogászoknak kiváltságkép adják meg azt a jogot, hogy az ő nevökben jogi véleményt mondhassanak, melyet még a bírának is figyelembe kellett venniök. Nem csoda tehát, hogy a fiatalság tömegesen tódult az ily szép kilátásokkal kecsegtető jogi pályára. Azonban már a harmadik században hanyatlás állott be, mely Diocletianus császár uralkodása alatt igazán rohamossá válik. A tudományos munkálkodás kihal, a jogvéleményadás megszűnik, a jognak tudományos továbbfejlesztéséről szó sincs többé, a satnya utókor márcsak a nagy elődök szellemi hagyatékából elősködik; de még ehhez sem ért, nem tudja a tiszta búzát a pelyvától megkülönböztetni, a nagy kincsek középett szegénynek és tehetetlennek érzi magát. Minthogy pedig ezen a siralmas állapoton okvetetlenül kellett valamiképp segíteni, II. Theodosius és III. Valentinianus császárok hivatalosan próbálták meg a klaszszikus jogászok műveinek használási módját megállapítani, azt rendelvén, hogy a következő öt jogásznak u. m. Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus és Modestinus összes művei törvény erejével birjanak és az ítélet hozatalánál alapul vétessenek, még pedig olyformán, hogy abban az esetben, ha mindnyájan egy és ugyanazon nézetben vannak, ezt kell követni, ha különböző nézetben volnának, a többségnek a véleményét, szavategyenlőség esetében azt a nézetet, mely mellett Papinianus is nyilatkozik, és ha Papinianus műveiben egyáltalában mit sem találnának a fenforgó jogesetre nézve, csak akkor választhasson a bíró az előtte fekvő különböző vélemények közül (ez az u. n. idézési törvény). Ez a furcsa kísérlet persze nem segített a bajon, részint mert a bírák között nem igen akadt olyan gazdag ember, ki mind azokat a műveket beszerezni, de még a jómódúak között sem igen akadt olyan szorgalmas és ügyes egyén, ki azokból a többség véleményét kihalászni képes lett volna. Többnyire beérték Gaius institutióival és egy Paulus jogász véleményeit tartalmazó s közkézen forgó kis könyvecskével. A klaszszikus jogtudomány elévülhetetlen és megbecsülhetetlen maradványait csak úgy lehetett az utókor számára megmenteni, ha a gyűjtés, összehasonlítás, mérlegelés és eldöntés nehéz munkáját felülről istápolják és a gyakorlatnak már egy kész törvényes eredményt bocsátanak ren-

delkezésre. Ezt fölismerte Justinianus és meg is cselekedte az alább érintendő pandektáinak kodifikációjával.

Jogforrás jellegével birtak még a tanácsvégzemények is, de csak a császárság idejétől, mert hajdanában a tanácsnak nem volt törvényhozó hatalma, hanem csupán tanácsadási és felügyelői joga; a tanács úgyszólván az állam gépezete volt, a meny nyiben a tanács kormányzott a különféle tisztviselők által, kik előtte tartoztak sáfárkodásukról beszámolni, a törvényhozásra csak annyiban folyt be, hogy csak oly törvényjavaslatok voltak népgyűlés elé terjeszthetők, melyekhez előlegesen hozzájárult. A császárok, kik a népgyűléseket nem jó szemmel nézték és azokat hovahamarább teljesen eltörölni siettek, a magok állását sem tekinthették mindjárt kezdetben annyira szilárdnak, hogy a törvényhozói hatalmat azonnal magokhoz ragadhatták volna. Ugyanazért arra a gondolatra jutottak, hogy a tanácsot a végrehajtó hatalom elvesztéséért a törvényhozó hatalommal kárpótolják, a mit úgy értek el, hogy elégségesnek nyilvánították a tanács hozzájárulását a törvényjavaslatokhoz a nélkül, hogy azonfölül még a népgyűlés részéről való elfogadásukat kívánták volna. Így lettek a tanácsvégzemények törvényerejű határozatokká. Az ilyen tanácsvégzemény azután olyformán jött létre, hogy a császár a maga törvényjavaslatát a tanácsban vagy személyesen előadta, vagy valamely tisztviselője (rendesen valamelyik quaestor) által fölolvastatta, a tanács pedig a javaslatához a maga részéről is hozzájárult. A tanács tagjainak (a senatoroknak) a császártól való teljes függése miatt a tanács hozzájárulása magától értetett s annak kikérése üres formaság, miért is a jogászok, kik a tanácsvégzeményeket, melyek most már valóságos jogforrásokká váltak, tudományosan feldolgozták, rövidség kedvéért pedig egyszerűen csak a császár előterjesztését (a fejedelem beszédét) idézték törvény gyanánt.

De a császárok tartózkodása a törvényhozó hatalom közvetlen gyakorlásától nem tartott nagyon sokáig. Hadrianus császár már egészen leplezetlenül gyakorolta azt. És ezen átmenet nem is tűnt fel szokatlannak, mert hisz a második századbéli jogászok tanítása szerint a souverain római nép

önszántából rubázta át a császárra a legfőbb hatalmat, mely őt az összes isteni és emberi, köz- és magánügyekben mindannak elrendelésére és véghezvitelére feljogosítja, a mit nézete szerint az állam becsülete és közjóléte megkíván. Ennélfogva a császárt nemcsak az egész kormányzás és közigazgatás illette, hanem a jogszolgáltatás terén való rendelkezés is, főleg kétes esetek köztekintélyü eldöntése s evvel együtt a jognak tovább fejlesztése és kiépítése, mire már a régi praetorok olyan csábitó példát szolgáltatottak. A következő császárok mohón kaptak rajta és négy századon át az összes köz- és magánjogtudományt a fejedelem akarata irányította. A császárok rendeletei négyfélék valának u. m. közhirdetmények (valóságos törvények), legfőbb birói határozatok, leiratok (melyek szerint valamely peres kérdés eldöntendő volt) és utasítások a császári tisztviselőkhöz. A császári rendeletek nagy számban maradtak reánk.

Elképzelhető, hogy a joganyag mekkora tömegre nőtt. Az áttekintés lehetetlenné vált. Önként előállott annak a szüksége, hogy meghatározottassék, mi van érvényben, s mi nincs többé érvényben. Egyes jogászok a gyakorlati szükség által diktált gyűjteményeket készítettek, melyek hol csupán az újabb császári rendeleteket, hol azonfölül a még praktikusnak látszó régi jogot is a jogászok irataiból magukban foglalták, p. a Hermogenianus-féle kodex. Azután készült egy hivatalos gyűjtemény is, az u. n. Theodosianus-féle kodex is II. Theodosius császár parancsára, de ez csak a Nagy Konstantin császár óta kibocsátott újabb császári rendeleteket foglalta magában és III. Valentinianus császár által a nyugatrómai birodalomban is kihirdettetett.

Sokkal nevezetesebb volt Justinianus császár törvényhozása, melynek kifejezett célja volt, hogy az ezredéven át keletkezett törvények s törvényerejű szabályok és vélemények végtelen sokasága következtében támadt jogbizonytalanságnak egy csapással véget vessen. Ezt a célt nemcsak el is érte, hanem azonfölül nagy hálaára kötelezte le maga iránt az utókort is, melynek számára a klasszikus római jogtudomány gyöngyeit a külömben menthetetlen elenyészéstől megóvta.

Kodifikációjának befejeztével Justinianus az összes előbbi jogot hatályon kívül léptette. A klasszi-

kus jogászok iratai, melyeket bőven felhasznált, a mennyiben 39 jogásznak 2000 könyvnyi műveiből szedte ki a használható joganyagot, s a korábbi császárok rendeletei elvesztették önálló érvényüket s ezentúl már csak mint az új gyűjtemény alkatrészei jöhettek figyelembe. Ekkép a császári törvényhozás a régi forrásokban foglalt összes jogot magába olvasztotta.

Justinianus jog- és törvénygyűjteményei a következők, u. m. 1) Az institutiók, egy futólagos áttekintés az összes római jog fölött négy könyvben; ez a mű egyszersmind bevezetésül szolgált a jogtanításhoz. 2) A kodex, az érvényben lévő császári rendeletek tizenkét könyvben. 3) A digesták vagy pandekták, a régi jognak a klaszszikus jogászok műveiből szedett és mozaikszerűleg összeállított eredeti szemelvényekbe foglalt gyakorlati anyaga, ötven könyvben. Végül hivatalosan egybe nem gyűjtött 166 különálló törvénye (u. n. novellák). Mindezeket a mainap két vagy három kötetben kiadatni szokott római törvénytár (corpus juris civilis romani) tartalmazza.

A középkori glossátorok a törvénytár egyes részeit magyarázó jegyzetekkel (glossákkal) látták el s ez által a már feledékenységnak indult római jogot új életre keltették.

Személyjog. A személyiség a. m. jogképeség, vagyis azon állapot, melynél fogva valaki jogokkal bírhat, jogviszonyokban állhat. R. j. szerint egyfelől nem minden ember személy, hanem csak az, kinek személyiségét az állam, mely minden jogoknak forrása, elismeri; másfelől vannak oly személyek is, a melyek nem emberek. Az előbbi szempontból személyek csak a szabadok, akár már születésöknél fogva legyenek azok, akár csupán felszabadítás következtében lettek azokká, míg a nem-szabadok, rabszolgák, nem személyek, hanem dolgok, nem jogalanyok, hanem jogtárgyak. Az utóbbi szempontból személyekül tekintetnek szabad egyes emberek összeségei, vagy vagyonszösszeségek, p. a községek, különféle testületek, alapítványok.

A rabszolgaság a teljes jognélküliség állapota, a rabszolgák merőben uroknak kényétől, kedvétől függnnek, tehet velök, a mit akar; még ha megöli is őket, nem felelős ezért senkinek, hiszen tulajdonával

kiki tehet, a mi neki tetszik. Rabszolganőtől való származás, ellenséges fogságbaesés, külföldre eladatás, életfogytiglani bányamunkára elítéltetés tesznek valakit rabszolgává. De ha az úr rabszolgáját törvényes formában elbocsátja, akkor az utóbbi megnyeri szabadságát, dologból személylyé válik, azontúl már jogképes alany, sőt polgárjogot is nyerhet. Mindazáltal előbbi ura ezentúl kegyura (patronusa) lesz, kinek engedelmességgel és tisztelettel, bizonyos hasznos szolgálatokkal, sőt elszegényedése esetében még élélmezéssel is tartozik. A felszabadultnak saját gyermekei már szabadszületésűek.

A szabadok jogképessége nem egyforma. Teljes jogképességek, mely alatt az érvényes polgári házasságra lépést és a korlátlan vagyonszerzési és elidegenítési képességet értették, csak a római polgároknak volt. A polgárjog a rómaiak legfőbb büszkeségét képezte, mert az állami sonverainitásnak csak a római polgárok voltak részesei s mert a római köz- és magánjognak minden csak képzelhető jogosítványai és előnyei egyedül a római polgárokat illették. Ezek pedig igen jelentékenyek voltak, névszerint a választási, hivatalviselési s a római hatóságokra való hivatkozási, valamint perlési jog, az atyafiság és nemzet-ségi kötelék, az atyai, férji, családfői hatalom, a gyámviseelési jog, az öröklési és végrendelkezési képesség, valamint a teljes vagyonszerzési és elidegenítési jog a csupán római polgárok számára létező törvényes formák között. A római polgárjog megszerzésének módjai valának születés, jogszerű szabadonbocsátás, adományozás; ellenben elvesztésének módjai halál, ellenséges fogság (szabadságvesztés), kivándorlás és számkivetés.

A római polgárokhoz legközelebb állottak, mert legalább a római vagyonjogi képességgel birtak, a latinusok.

Legtávolabb állottak pedig, sőt merő ellentétet képeztek az idegenek, mert ezek csupán a nemzetközi jogban gyökerező jogképességet élvezték és ezt is csak azon mértékben, melyet a rómaiak elismerni jónak láttak.

Az állam körüli érdemek megjutalmazásakép a nem-polgárok is megkaphatták a római polgárjogot. Mióta azonban Caracalla császár a római állam összes alattvalóinak megadta (igaz hogy csak az

egyforma megadóztatás szempontjából) a római polgárjogot, a fentebbi különbségek elenyésztek.

A polgárok jogképessége még azon állástól is függött, melyet valaki a családban elfoglalt. Egyedül a családfő önjogu, míg a többi családtagok nem önjoguak, hanem a családfő hatalmának alávetvék. Ennek a megkülönböztetésnek az a gyakorlati jelentősége volt, hogy csak a családfőnek (s ilyennek tekintették azt is, a ki már nem állott atyai hatalom alatt, habár neki magának még nem volt is családja) lehetett vagyona, a családtagok mindennemű szerzeménye is egyedül őt illette. Viszont azonban ő táplálta, tartotta, védte az egész családot. Kötelmi viszonyokról a családfő s a neki alávetett családtagok között szó sem lehetett.

Szabadság, polgárjog, önjoguság együttvéve alkották meg valakinek a teljes jogképességét, csak az ilyen volt fő s ilyenek (caput) nevezték is. E három kellék bármelyikének hiánya legott megcsorbítja a jogképesség mértékét. A szabadság elvesztése teljesen megfosztja az illetőt minden jogképességtől (mégis magasabb tekintetek miatt fenhagyták a fogságba esett római polgárra nézve a visszatérés lehetőségét, midőn azután összes előbbi jogai újra föléledtek), a polgárjog elvesztésével a szabadság megtartása mellett csak a polgárt illető szélesebb jogképesség és az atyafisági kötelék ment veszendőbe (ez történt kivándorlás, vagy száműzetés esetében), az eredeti atyafisági kötelék elvesztése, a szabadság és polgárság megtartása mellett, csupán azt eredményezte, hogy az illető kilép eddigi családjából és más családba megy át, vagyis csupán más embernek a hatalma alá jut, persze akkor is, ha netalán már önjogu lett volna (ez történt örökbefogadás, férjhezmenetel vagy csupán átmenetileg másnak vagyoni jogi hatalma alá adás esetén).

A római polgárt illető teljes jogképesség az illetőnek bizonyos méltóságot kölcsönöz, melyet az ő becsületének neveztek. E fölött féltékenyen őrködtek. Külön állami tisztviselőknak, névszerint a censoroknak joguk és kötelességük volt a polgárokat netaláni illetlen magokviselete miatt megróvni s ha ez nem használt a polgárok nyilvános lajstromából kitorolni. A polgárjog elvesztése a becsület elvesztését is vonta maga után. A ki nem vesztette el

10
ugyan polgárjogát, de polgárhoz nem illő magaviselet miatt censori megróvásban, vagy praetori megbélyegzésben részesült, annak a becsülete legalább is megcsorbult, minek a köz- és magánéletben különféle hátrányos következményei valának, a becstelen elvesztette választói és hivatalviselési jogát, nem perelhetett másokért (kivéven legközelebbi hozzátartozóit) és tanuskodása aggályosnak tekintetett, de a csupán hirhedt ember is sokfélekép lenezésben részesült.

Nevezetes külömbség volt a családi viszony felfogása tekintetében ahhoz képest, a mint azt nemzetközi (természetes) vagyis polgárjogi értelemben vették.

A leszármazás (nemzés vagy születés) eredményezi a vérrokonságot, mely vagy egyenes (fel- és lemenő), vagy oldalági. Valaki ugyanis vagy azért rokon egy másik személylyel, mert amaz az utóbbit nemzette, s illetőleg mert az utóbbi amattól leszármazik, vagy azért, mert mindketten egy közös harmadik személytől származnak. Atya, fiú, unoka egyenes, testvérek és unokatestvérek oldalági rokonok. Az ugyanazon szülőpártól származók édes, a csak egyik közös szülőtől származók mostoha testvérek. Mint-hogy az anya mindig bizonyos, ellenben az atya bizonytalan, a jog csak az anyával és az anyai rokonokkal való rokonságot ismeri el föltétlenül, akár legyen az törvényes, akár törvénytelen, holott az atyával és az anyai rokonokkal való rokonságot csak a törvényes házasságból származó gyermekek-nél ismeri el, s azt a vélelmet állítja fel, hogy apja a gyermeknek, a ki férje az anyának. A törvénytelen gyermekeknek jogilag sem atyjok nincs, sem anyai rokonaik sincsenek. A rokonság fokát vagy közelségét a két rokon személy közé eső nemzések száma határozza meg, p. szülő és gyermeke egymással első, testvérek egymással második, a gyermek és unokatestvére egymással harmadizben rokonok. Ha már a szülők is egymással rokonok voltak, a tőlük leszármazó gyermekek egymással többszörösen rokonok. A vérközösségen alapuló rokonságtól külömbözik a sógorság, mely nem alapszik nemzésen vagy születésen, hanem házasságon. A sógorság pedig szoritkozik az egyik házastárs viszonyára a másik házastárs rokonaihoz, míg mind a két házastárs rokonai már nem sógorai egymásnak.

A polgárjogi felfogás szerint a családot nem a vérrokonok, hanem az ugyanazon római polgár hatalma alá tartozó vagy tartozott személyek összege alkotja. Ezek ez u. n. atyafiak (agnatusok), névszerint az atya, a férji hatalmában lévő neje (ki mintegy az ő leányaként tekintetett), fiai, leányai, fiainak nejei és az ezektől származó unokái; ellenben a leányaitól származó unokák már nem az ő, hanem saját atyjok polgárjogi családjához tartoztak, tehát az utóbbinak atyafiai valának. Ezt a polgári rokonságot csak a férfiak terjeszthetik, mert csak őket illeti meg az atyafiságot eredményező atyai vagy férji hatalom. Az atya halálával családja szétágazik annyi egyes családdá, a hányan eddig az ő hatalma alatt állottak, az unokák pedig most közvetlenül saját apjuk (az elhalt családfő atyai hatalma alatt állott fiuk) atyai hatalma alá jutnak. De azért még mindig együttesen az atyafiak családját alkotják, mert közös atyjok volt. Az atyafiság határtalan, az ugyanazon őstől eredő s közös névvel bíró családok a nemzetséget alkotják.

Az atyafiság kötelékébe jutott a nő is férjhezmenetele, és az örökbefogadott az örökbefogadás következtében, a miből világos, hogy az atyafiság és a vérrokonság nem voltak azonos fogalmak. Csak Justinianus császár juttatta a vérrokonságot természetes jogához.

A személyek cselekvési képessége természetes akaratképességek által van feltételezve és abban áll, hogy jogi hatással bíró cselekvényeket végezhessenek, hogy azokat a jogviszonyokat, melyekre jogképességgel bírnak, magok hozhassák létre. A cselekvési képességet nem szabad összetéveszteni a jogképességgel, minden cselekvésképes okvetlenül egyszersmind jogképes, ellenben nem minden jogképes egyszersmind cselekvésképes. Merőben cselekvésképtelenek: a hét éven alól való gyermekek, az örültek és a jogi személyek; ezek helyett gyámjaik, gondnokaik, képviselőik cselekednek oly hatálylyal, mintha magok az általuk képviseltek cselekedtek volna. Csupán korlátolvák cselekvési képességökben: a serdületlenek (t. i. fiszemélyek a betöltött 14., nőszemélyek a betöltött 12. évig), a kiskorúak (a betöltött 25. évig) és a hatóságilag tékozlóknak nyilvánított egyének; ezek ugyanis terhes jogügyleteket csakis gyámjuk

vagy gondnokuk beleegyezésével végezhetnek. Azonfölül természeti fogyatkozásaiknál fogva cselekvésképtelenek a szólást, látást, hallást igénylő jogügyletekre a némák, vakok, siketek és a bizonyos ünnepegyességekre alkalmatlanoknak deklarált serdületlenek, nőszemélyek és tékozlok.

Jogi tények. A tételes jogrend minden jogi hatást bizonyos előzményekhez, u. n. jogi tényekhez köt, melyeknek fenforgása nélkül tehát jogi hatásról szó sem lehet. Ezek a jogi tények a legkülönbébbek lehetnek, névszerint természeti események (p. születés, halál, meglevő dolog elenyészte, új dolognak keletkezése, elemi csapás), időfolyás, szabad cselekvények, a mennyiben jogilag figyelembe jöhetnek.

Azon cselekvényeket, melyeket a tételes jogrend a végből ruház fel jogi hatásokkal, hogy azok által a cselekvő felek öntevékenyen, saját tetszésök szerint rendezhessék ügyeiket, más szóval, hogy bizonyos jogviszonyokat létrehozassanak, módosíthassanak avagy megszüntethessenek, jogügyleteknek nevezük. Ezek lehetnek egyoldaluak, ha csupán egy személy akaratnyilvánítása által jönnek létre, pl. a végrendelet, vagy kétoldaluak, ha két (vagy több) személy egybehangzó akaratnyilvánítását igénylik, pl. bármely szerződés; továbbá lehetnek ingyenesek, terhesek ahhoz képest, a mint minden viszontszolgáltatás nélkül állanak fön, pl. az ajándékozás, vagy bizonyos viszontszolgáltatást tételeznek fel, pl. az adás-vevés; végre élők közöttiek és halálesetére szólók.

Ervényes jogügyletnek kellékei: a benne résztvevő személyeknek arra való képessége, az akaratelhatározás és ennek nyilvánítása. Idegenek nem képesek csupán római polgárok között előfordulható jogügyletekre, cselekvésképtelen római polgárok helyett és érettük csak az ő jogi képviselőik köthetik meg érvényesen a jogügyletet, a cselekvési képességekben korlátolt római polgárok pedig csak a reájuk nézve fennálló korlátok között. Az akaratelhatározást illetőleg csak a szabad akarat döntő, az akaratelhatározást befolyásoló indokok nem jönnek tekintetbe, kivéven az anyagi kényszert, továbbá a jóhiszemőségbe ütköző csalást, végre a menthető lényeges tévedést (akár a jogügylet természete, akár a másik fél személye, akár a jogügylet igazi tárgya

iránt), mert mindezen esetekben az igazi akarat-elhatározás ki van zárva; ellenben nem semmis az akaratelhatározás azért, mert az illetőt lélektani kényszer bírta reá, vagy mert egy, nem a jóhiszeműség szerint megítélendő ügylet csalás folytán jött létre, azonban a praetor ily esetekben is legalább eszközöket adott a megrövidített félnek, melyekkel a káros következményeket magáról elfordíthatta. Az akaratnyilvánítás bármi módon, nyíltan (szavakkal, írásban, taglejtéssel, fejbiczenéssel) vagy hallgatag (a beleegyezésre következtetést engedő cselekvények által) történhetik, de ha a tételes jogrend bizonyos alakszerűséget vagy formát szab elő, melyben az akarat nyilvánítandó, akkor szorosan az előszabott alakban kell az akaratot nyilvánítani, különben a jogügylet érvénytelen; a polgári jog számos ilyen alakszerűséget ismert, míg a nemzetközi jog szerint a legtöbb jogügylet ment minden alakszerűségtől.

Jogügylet tartalma nem lehet, ami természetileg, vagy jogilag lehetetlen, vagy általános jogelvekkel vagy a jó erkölcsökkel ellenkezik. Bármi legyen egyébiránt valamely jogügylet tartalma, mindig meg lehet benne különböztetni az u. n. lényeges, természetes és mellékes alkatelemeket. Lényegesek azok, melyek nélkül a jogügylet meg sem állhat, pl. adás-vevésnél bizonyos ár kikötése. Természetesek, melyek mintegy magától értetnek, pl. hogy az adás-vevés megkötésétől fogva minden haszon és kár a vevőt illeti. Mellékesek, melyek merőben a felektől függenek, melyek tehát soha sem vélelmeztetnek és mindenkor tüzetesen bebizonyítandók. A legnevezetesebb mellékes alkatelemek a föltétel, az idő és a célhatározás, mert ezek rendesen a jogügylet lételét, tartamát, célját érintik.

A feltétel jövődöbeli bizonytalan tény, melynek be vagy be nem állásától a felek a jogügylet hatályát függővé teszik. E szerint szólunk felfüggesztő és felbontó feltételekről. Mindkétnemű feltételeknél pedig három időszakot különböztetünk meg ahhoz képest, a mint a feltételül kitűzött tény még függőben van, vagy már beállott, vagy bizonyossá vált, hogy többé be sem állhat (függő, teljesült, meghiúsult föltétel). Az első időszakban felfüggesztő feltétel esetén még nincs, felbontó feltétel esetén már van jogügylet, a második időszakban felfüggesztő

feltétel esetén a jogügylet létrejön, felbontó feltétel esetén a jogügylet megszűnik, a harmadik időszakban végre felfüggesztő feltétel esetén egyáltalán nem jön létre a jogügylet, felbontó feltétel esetén a jogügylet mindenkorra megáll.

A multa, vagy habár a jelenre vonatkozó, de szükségkép beállandó tényekre vonatkozó feltételek nem igazi feltételek.

Az időhatározás a jogügylet hatályát idő szerint korlátolja és lehet vagy kezdő, vagy végső időpont. Ha bizonytalan, hogy az időpont be fog-e állani (pl. valakinek az esküvője), akkor nem időhatározás, hanem feltétel forog fen.

A célhatározás ingyenes vagyonaátruházásokhoz függesztett meghagyás, hogy a kedvezményezett a kapott értéket mire fordítsa (pl. hogy az örökhagyónak emléket állítson). A joghatály itt sem fel nem függesztetik, sem el nem odáztatik, a jogügylet azonnal érvényes, de a meghagyás teljesítendő.

A jogügyletek érvénytelensége kétféle lehet, u. m. semmisség, vagy megtámadhatóság. Az első esetben úgy van, mintha jogügylet egyáltalában nem is léteznék, a másik esetben létezik ugyan egyelőre jogügylet, de esetleg megdönthető. Ugy a semmisség, mint a megtámadhatóság vagy kezdettől fogva foroghat fön, vagy csak későbbben állhat be, és vagy az egész jogügyletre vonatkozik, vagy csupán valamelyik részére.

Nevezetes, hogy a római jog a cselekvésképtelen, vagy a csupán korlátolt cselekvési képességgel bíró személyek kivételével a másokért való képviselést elvből meg nem engedte, a ki valamely jogi hatást elérni akart, annak magának kellett azt a cselekvényt, vagy jogügyletet véghez vinnie, a melyhez ama bizonyos jogi hatás kötve volt. Idővel ezt a korlátot kellemetlennek kellett találni. Ugy segítettek magokon, hogy a képviselő legközelebbiről a maga nevében, magáért kötötte a jogügyletet, azután az ebből származó jogkövetkezményeket a képviseltre ruházta át.

Mindenki tudja, hogy az idő folyás ténye nem közömbös az emberi életben, a jogviszonyokra sok tekintetben hat ki. Ez a körülmény szükségessé tette az időnek, helyesebben az időszakoknak kiszámítását. A kiszámítás a naptár szerint történik. A rómaiaknak

egymásután 3 naptárjok volt. A Romulus-féle 10 hónappal, 304 nappal, a Numa-féle 12 hónappal, 355 nappal s minden második évben egy 22—23 napból álló közbeszúrt hónappal és a Julius Caesar-féle 12 hónappal és 365 nappal, minden negyedik évben egy szökőnappal. A jogéletben előforduló időszakok változó, ellenben a naptárban foglaltak állandó kezdő- és végponttal bírnak. Legkisebb időszak a nap, mely éjféltől éjfélig számítandó 24 órából áll. A naptári nap, melybe a kiszámítandó időszak kezdete esik, mint első nap mindig teljesnek vétetik (tekintet nélkül arra, hogy az időszak kezdete a napnak melyik órájára esik), míg az utolsó nap egyszerű számítás útján állapittatik meg, csak hogy az időszak betöltéséhez kötött joghatály néha már az utolsó nap kezdetével, p. jogszerzésnél, majd csak ennek teljes leteltével, p. jogvesztésnél, áll be. Ezt nevezik polgárjogi időszámításnak és ez képezi a szabályt. Midőn pedig az időszakot perczről perczre számítjuk p. 1898. nov. 17. d. e. 10 óra 5 percztől 1899. nov., 17. d. e. 10 óra 5 perczig, ez a természetes időszámítás, mely a jogéletben csak kivételesen, névszerint két esetben fordul elő, u. m. a teljeskorúság éveinek és a felebbezési határidőnek kiszámításánál. Ha az időszámításnál minden napot szakadatlanul számítunk, az ilyen időszakot folytonosnak nevezzük, ha ellenben csak azokat a napokat számítjuk, melyeken bizonyos cselekvény véghezvitelét természeti vagy jogi akadály nem gátolta, az ilyen időszakot hasznosnak nevezzük (az utóbbi egy évnél tovább nem terjedhet).

A jogi tényekhez kötött joghatály a legkülönbélebb lehet, p. jogképes személy létrejövedele vagy megszűnése, jogi cselekvési képességnek megszerzése vagy elvesztése, jogoknak vagy kötelezettségeknek keletkezése vagy megszűnése. Legfontosabb az utóbbi. Összerű jognak keletkezését valamely személy javára ama jog megszerzésének nevezzük, mely vagy eredeti, ha a kérdéses jog nem egy már fennálló más jog alapján, hanem egészen ujonnan keletkezik, p. uratlan dolgok elfoglalása, vagy származékos, ha egy már fennálló más jog alapján jön létre, p. átadás általi tulajdonszerzés. A származékos jogszerzésre nézve azon fontos szabály áll, hogy senki sem ruházhat másra több jogot, mint a mennyivel maga

bir. Azon jogszerzést, melynél már létező jog az eddigi jogosított személytől egy másikra megy át, jogátzállásnak vagy jogutódlásnak nevezzük s ez lehet vagy általános, egyetemes, midőn valakinek összes vagyonjogai mennek át másra, p. örökösödés esetén, vagy különös, ha csak egyes vagyonjogai mennek át egy másikra, p. hagyomány esetén. A jogátzállás mindig származékos jogszerzés, de nem minden származékos jogszerzés egyszersmind jogátzállás is, p. szolgálat engedélyezése a tulajdonos részére, ki a szolgálat következtében nem veszti el tulajdonát, hanem abban csupán korlátoztatik.

Dologi jog. Dolog alatt a külvilág valamely önállóan létező, az ember hatalmának alávethető testi tárgyát értjük. Csak a testi dolgok igazi dolgok, a rómaiak által említett u. n. testetlen dolgok szerintök is nem dolgok, hanem jogok, p. szolgálmi, kötelmi, örökjog. Ósrégi felfogás szerint a dolgok vagy az isteni vagy az emberi jognak alávetvők. Az előbbiekhöz tartoznak a szent, vagyis az isteneknek felajánlott és megszentelt dolgok, u. m. templomok, oltárok, azután a vallási dolgok u. m. a temetők, végre a különös isteni oltalom alatt álló dolgok (szent dolgok szorosabb értelemben), u. m. a városok falai és kapui. Minden egyéb dolgok az emberi jog körébe tartoznak. Ezek megint 3 csoportra oszlanak, a mennyiben lehetnek olyanok, melyek mindnyájunknak közös dolgai, p. a levegő, a folyóvíz, a tenger s annak partjai, vagy közhasználatra szánt állami, illetőleg községi tulajdont képező dolgok, p. közutak, középületek, kikötők, közterek vagy végre privátdolgok, melyek bárki jogának tárgyai lehetnek és erre való tekintettel forgalomban lévőknék neveztetnek, holott a két előbbi csoportbeliek forgalmonkivüliek. Ósrómai felfogás szerint a privátdolgok között is különbség tétetett a mancipálható (vagyis a mancipatio nevű ünnepélyes római polgárjogi átrubázásra alkalmas) és a nem mancipálható (ugyanerre nem alkalmas) dolgok között, mely különbség alkalmasint a régi parasztbirtokkal függött össze, a mennyiben nem engedték meg, hogy idegen ember akár ilyen birtokot, akár ilyenhez tartozó tárgyakat megszerezhessen. Justinianus császár ezt a különbséget eltörölte.

A dolgokra vonatkozó felosztások: 1. ingó és ingatlan, 2. elhasználható és el-nem-használható,

3. helyettesíthető és nem helyettesíthető, 4. osztható és oszthatatlan, 5. fő- és mellékdolgok. A gyümölcsök csak a termő dologtól való elkülönítetéseik perczében válnak önálló dolgokká, addig a termő dolognak alkatrészei.

Dologi jogok alatt azokat a jogokat értjük, melyeknél fogva bizonyos személy bizonyos dolog fölött közvetlenül rendelkezhetik. A rómaiak öt dologi jogot ismernek, sem többet, sem kevesebbet, ezek: a tulajdon, a szolgalmak, az örökbérlet, az örökhaszonbérlet és a zálogjog. Ezek közül a tulajdon alapja a többieknek, mit úgy kell érteni, hogy a tulajdon önmagában létezhetik, míg a többi csak vonatkozással idegen tulajdonra nézve állhat fön.

A) Tulajdon. Ez a legszélesebb terjedelmű dologi jog, mely bizonyos személynek bizonyos dolog fölötti teljes és kizárólagos jogi uralmában áll.

Igazi, kétségtelen tulajdon csak a polgárjog szerinti tulajdon, melyhez római polgár (vagy latinus) forgalomban lévő dologra nézve polgárjogi szerzőmódon jutott. Idegenek ilyen római polgárjogi tulajdonból ki vannak zárva, nekik csak a nemzetközi jog szerinti tulajdonuk lehet, a milyen egyébiránt a római polgárok tulajdona is valamely Italián kívül fekvő ingatlanon, ez csak birtok, egy tényleges állapot, melyet mindazáltal a praetor tulajdon gyanánt védett. Justinianus ezt a különbséget is eltörölte.

Kizárólagos voltánál fogva a tulajdon csak egyé lehet, vagyis míg az övé, nem lehet egyszersmind másoké is. Ha pedig a tulajdon bizonyos jogi tény, p. örökösödés folytán többekre átszáll, akkor is egészen és oszthatatlanul valamennyiöké együttléve. Mindegyik társtulajdonos az egésznek tulajdonosa, csak hogy nem magában, hanem a többiekkel együtt; ugyanazért egyikök sem rendelkezhetik sem az egész dologról, sem annak valóságos néhányad részéről, mert ez által a többieknek az övével versenyző jogát sértené, de igenis rendelkezhetik a maga eszmei néhányad részéről (p. eladhatja a maga részét s az, akinek eladta, az ő helyébe lép mint a többiek társtulajdonosa). Azonban a közösségi viszony megszüntethető a közös tulajdon felosztását célzó keresettel, midőn a bíró az eddigi eszmei részek arányában valóságos részek szerint osztja fel a közös dolgot, vagy a mennyiben ennek oszthatatlansága miatt ez

lehetetlen volna, másmódon egyenlíti ki a kölcsönös igényeket.

Korlátlansága daczára, mely fogalmához tartozik, még is lehet a tulajdon különös okoknál fogva korlátolásoknak alávetve, névszerint a szomszédi viszony s a közjóra való tekintettel (p. építésrendőri, köz-tisztasági, közegészségi, közlekedési szempontból), vagy azért, mert maga a tulajdonos önszántából másoknak is megengedi, hogy az ő dolgát használhassák (dologbeli jogok), vagy végre azért, mert maga a dolog elidegenítési tilalom alatt áll.

Külsőleg hasonlít a tulajdonhoz a birtok, mely szintén teljes és kizárólagos uralom valamely dolog fölött, de csak tényleg és nem (miként a tulajdon) jogilag is. Az a körülmény, hogy a birtok magában véve is, t. i. eltekintve azon vonatkozástól, melyben a tulajdonhoz áll, a mennyiben a birtok legtöbbszörre nem egyéb, mint a tulajdon tényleges gyakorlása, jogvédelemben részesül, a birtokot a legfontosabb jogi tények egyikévé minősíti. Mindenki, a ki valamely dolgot elsajátít avval a szándékkal, hogy az övé legyen, az jogi birtokos, tekintet nélkül, hogy tulajdonosává is lett-e egyúttal a dolognak vagy sem. Nemesak az, a ki valamely dolgot vett, ajándékba kapott, vagy örökölt, hanem az is, a ki lopta, rabolta, elsikkasztotta, jogi birtokosa, csakhogy persze az előbbi három esetben egyúttal jogszerű, az utóbbi három esetben azonban jogszerűtlen az ő birtoka. A ki másért, más nevében bir valamely dolgot, az csak u. n. természeti birtokos, vagy birlaló, p. a letéteményes, a bérlő; de a kinek a más nevében való birtoklása egyszersmind ez utóbbinak akarátán alapszik, az a saját nevében való birtoklási akarat hiánya daczára szintén jogi birtokos, p. a záloghitelező, a zárgondnok birtoka (u. n. származtatott birtok).

A tulajdon szerzőmódjai alatt oly tényeknek az egybetalálkozását értjük, melyhez a tételes jogrend a tulajdon keletkezését köti. Ezek vagy eredetiek, vagy származékosak és vagy a polgári, vagy a nemzetközi jogban gyökereznek.

A polgári jogban gyökerező eredeti szerzőmód: az elbirtoklás; származékos szerzőmódok: az át-ruházás különféle nemei, az osztályos perben hozott birói ítélet és a hagyomány.

A nemzetközi jogban gyökerező eredeti szerzőmódok: a foglalás, a kincslelet, az egyesítés és vegyítés, a gyümölcsszerzés és az átalakítás; míg származékos szerzőmód: az átadás.

1. Az elbirtoklás valamely dolog tulajdonának megszerzése, annak a törvényben meghatározott időn át való félbeszakítatlan békés birtoklása által. De csak a jogos kezdetű és az olyan birtok lehet alapja az elbirtoklásnak, s melyre nézve a birtokos jóhiszemben van, míg a jogszerűtlen és a rosszhiszemű birtokos nem kezdhetnek elbirtoklást, mert senki birtoklásának alapját önhatalmulag, azaz csupán saját egyoldalú akaratával meg nem változtathatja, különben senki sem lehetne biztos tulajdona iránt; azonfölül a régibb jog szerint a birtoknak ingatlan dolognál két, ingó dolognál egy éven át kellett tartania, minden félbeszakítása a birtoknak az elbirtoklást is félbeszakította, mely szabály alól egyedül az örökösödés esetén volt kivételnek helye, a mennyiben az örökhagyó halálával a birtok megszűnt ugyan, de az elbirtoklás tovább folyt, ha csak időközben a dolog idegen kézre nem jutott, az örökös az örökhagyó által már eltöltött időt a maga által még eltöltendő birtoklási időhöz hozzászámíthatta. A forgalom alól kivont, rablott, lopott, kizsarolt dolgok, a fiscus dolgai, atyafiainak gyámsága alatt lévő nőszemélynek mancipálható dolgai, melyek a gyám beleegyezése nélkül elidegeníttetek, nem birtokolhatók el. Másfelől azonban az elbirtoklás hozzájárulása által oly dolgok is mennek át valakinek igazi tulajdonába, a melyeknek egyéb módon történt megszerzésénél valami formahiba jött közbe.

Nem-rómaiak (idegenek) nem vehették igénybe a polgárjogi elbirtoklást, mely tartományi ingatlanokra nem volt alkalmazható. De a helytartók azt, ki ilyen ingatlant jogszerű kezdettel és jóhiszemben 10—20 éven át békésen és szakadatlanul birt, a fellépő előbbi birtokos keresete ellenében hathatós kifogással védte s őt ilyformán a nemzetközi jog szerint megítélendő tulajdonhoz segítette.

Justinianus ezt a két intézményt akként olvasztá egybe, hogy az ingó dolgok elbirtoklási idejét 3, az ingatlanokét 10—20 évre határozta, az elbirtoklás egyéb kellékeit pedig továbbra is érvényben hagyta.

Azonfölül létezett még egy u. n. rendkívüli elbirtoklás, mely szerint bármely, akár ingó, akár ingatlan dolog birtokosa, ha a dolgot jóhiszeműleg szerezte, a tulajdoni kereset 30—40 évi elévülése után nemcsak az előbbi tulajdonossal, hanem bárkivel szemben tulajdonossá lett.

2 Az átruházás polgárjogi nemei a színleges vásár (mancipatio) és e színleges per (in jure cessio), ha az eddigi tulajdonos ruházta át másra a dolgot; hatósági cselekvények, ha az állam tulajdonába került vagyonnak p. hadizsákmány, hadifoglyok, állami földek, elkobzott javaknak egyesek között való kiosztásáról volt szó.

A színleges vásár a római nép censusi osztályait képviselő 5 serdült római polgár (vagy latinus) és egy mérlegtartó jelenlétében ment végbe. A szerző (színleges vevő) ezeket az ünnepélyes szavakat mondá: „állítom, hogy ez a dolog a quiritek joga szerint az enyém, megvettem ezen ércz és mérleg által“, azután megrázta a kezében lévő érczel a mérleget s odaadta az érczdarabot mintegy vételár fejében az átruházónak (színleges eladónak). Ily módon csak mancipálható dolgok tulajdonát lehetett átruházni, még pedig ingó dolgokból csak annyit, mint amennyit az ember egyszerre kézzel megmarkolhatott (azért is nevezték az ügyletet mancipatióknak), ingatlanokat egyszerre többet is.

A színleges per a praetor előtt ment végbe. A felek előre megegyeztek abban, hogy a szerző (színleges felperes) a dolgot tulajdoni perrel követelni fogja az átruházótól (színleges alperestől), ki erre semmit sem fog mondani, mire a praetor az ő hallgatását beleegyezésre magyarázván a dolgot felperesnek odaitéli. Ilyen módon nemcsak mancipálható, hanem a mancipatióra nem alkalmas dolgok tulajdonát is lehetett átruházni.

E két átruházási mód csak a klasszikus jogászok idejéig maradt használatban, helyébe az általános jellegű és sokkal kényelmesebb átadás lépett.

3. Osztályos perben hozott bírói ítélet is alapíthatott új tulajdont, ez esetben a nyertes fél tekintetett szerzőnek, a vesztes fél pedig az ő jogelődjének, kinek jogából a magáét leszármaztatta.

4. A kinek valamely dolog hagyományképen hátrahagyatik, szintén származékos módon szerzi meg

ennek a dolognak tulajdonát, t. i. az örökhagyó tulajdona révén.

5. Foglalásnak nevezzük valamely magántulajdonra alkalmas uratlan dolog tulajdonul való megszerzését annak egyoldalú és önhatalmu birtokbavétele által. Uratlan dolgok pedig a senki által még birtokba nem vett, valamint az eddigi tulajdonos által azokkal való felhagyás szándékával eldobott, elhányt, elhagyott dolgok, végre az ellenségnek dolgai, melyek a háború kiütése után az innenső (római) területen találtak. Halászat, madarászat, vadászat a leggyakoribb esetei a foglalásnak. Vadászati jogot a mai értelemben a rómaiak nem ismertek.

6. Kincsnek értékes ingó dolgokat nevezünk, melyek oly régóta el voltak rejtve, hogy előbbi tulajdonosukat megtudni nem lehet. Hadrianus császárig a talált kincs a fiskusé volt, Hadrianus felében a találónak, felében a földtulajdonosnak ítélte oda, s ha a találó volna egyuttal a földtulajdonos, a kincs egészen az övé.

7. Több önálló dolognak akkénti egyesítése, hogy ezentúl egy dolgot alkotnak, befolyással bir az eddigi tulajdonra. Ha valamely dolog, mely eddig önálló volt, ezentúl alkatelemévé lesz egy másik dolognak, az utóbbin való tulajdon magába olvasztja az előbbin való tulajdont. Ez történhetik úgy ingatlanoknál, mint ingóknál. Névszerint a telek tulajdonosa megszerzi a földjébe bárki által vetett mag, ültetett növény, épített háznak tulajdonát, szintúgy azt is, a mivel az ő földje a mellette elfolyó nyilvános folyó által a parthoz akár észrevétlenül oda vitt leülepedés, akár szemlátomást oda sodort egész földrész következtében megnagyobbodott, valamint az irányát változtatott folyó által elhagyott medret, végül az ujonnan támadt szigetet is teljesen, ha a folyam közepén húzott vonalon belül esik, vagy részben, ha a felező vonalba esik, t. i. azt a részt, mely az ő telkéhez közelebb van. Szövetnek tulajdonosa megszerzi a más által beleszótt bibor, arany, ezüst, selyemfonalak, bármely anyag tulajdonosa a reá vezetett irás, vagy reá festett képnek a tulajdonát (Justinianus azonban a festésnek ítélte oda az anyag tulajdonát is, persze kárpótlás mellett.) A növedék a földolog jogi sorsát követi.

Ha azonban több önálló dolog egymással összeelegyítettik, egygyé olvasztatik, akkor nem emészti

föl az egyiknek tulajdona a másikat, hanem a kettő együttvéve csak nagyobb mennyiséget, nagyobb tömeget képez. Ha az egyesítés szétválaszthatatlan, közös tulajdon támad az előbbi tulajdonosok között előbbi tulajdonuk s illetőleg értékének arányában, p. két bormennyiség összeöntése esetében. Az egyesítéstől különbözik a vegyítés, p. gyümölcs, búza összekeverése, itt nem támad közös tulajdon, mindenik fél a maga gyümölcs-, buzaszemeit követelheti vissza; csupán a pénzdaraboknál áll máskép a dolog, t. i. a mi pénzünkkel felismerhetetlenül összekevert idegen pénzdarabok a mi tulajdonunkba mennek át, de legott ugyanannyival tartozunk annak, a kinek pénze a mi pénzünkkel összekeveredett, de ezt persze nem tulajdoni, hanem csupán kötelmi keresettel követelheti mi tőlünk, holott az előbbi esetben tulajdoni keresetnek van helye.

8. Termő dolognak önállóvá lett gyümölcse a termő dolog tulajdonosáé, ezt könnyű belátni. Kivüle azonban a gyümölcs tulajdonát annak pusztá elkülönítése által a termő dologtól még mások is megszerezhetik, névszerint az örökhaszonbérelő, mert a tulajdonost mintegy helyettesíti, és a jóhiszemű birtokos, mert teljes oka van magát tulajdonosnak tartani. De ha a jóhiszemű birtokossal szemben az igazi tulajdonos talál föllépni, ez a még meglévő gyümölcsök kiadását követelheti amattól, a ki tehát ez esetben csak a már elköltött gyümölcsök tulajdonát szerezte meg elkülönítés által. Minden más esetben a gyümölcsök tulajdonának megszerzésére nem elég azoknak pusztá elkülönítése a termő dologtól, hanem azokat azonfölül be is kell szednie az illetőnek. Mint-hogy pedig a beszédés a tulajdonos akaratából történik, ebben a cselekvényben mintegy a tulajdonos részéről közbejött átadás rejlik, a beszédés tehát nem eredeti, hanem származékos tulajdonszerzési mód, névszerint a haszonbérelő, a haszonélvező és kivételes esetben a záloghitelező azok, kik beszédés útján szerzik meg a gyümölcsök tulajdonát.

9. A ki a maga dolgát átalakítja, ennek az új dolognak is tulajdonosa marad, de ez nem új tulajdonszerzés, mert az átalakításra tulajdonjogánál fogva joga volt. Ha azonban valaki idegen dolgot alakít át egészen más dologgá, ez az új dolog az átalakítóé lesz, feltéve, hogy az új dolog előbbi alakjába többé

vissza nem hozható, és hogy az átalakító jóhiszeműleg járt el, vagyis arról, hogy idegen anyagot dolgozott fel, tudomással nem birt. Ha az átalakító részben saját, részben idegen anyagot használt fel az új dolog előállítására, ez mindenkép az övé még akkor is, ha az új dolog előbbi alakjába visszahozható volna. Mindkét esetben azonban az idegen anyag tulajdonosa a szenvedett veszteségért kármentesítendő. P. gabonának pusztá kicséplése nem átalakítás, de igenis ugyanannak lisztté őrlése, posztónak pusztá megfestése nem átalakítás, de igenis ugyanannak ruhadarabbá feldolgozása, nyers bőrnek kicserzése, fából készített faragványmunka átalakítás, ércből öntött szobor nem átalakítás, mert az előbbiek korábbi alakjukba vissza nem hozhatók, ellenben az utóbbi igen.

10. A leggyakoribb származékos tulajdonszerzési mód az átadás. Persze nem minden átadás nyomában keletkezik új tulajdon, a letéteményes, a haszonkölcsönvevő, a bérlő, a záloghitelező nem szerzik meg az átvétel által a dolog tulajdonát, másrésről a valamely dolog felől kötött pusztá szerződés sem elegendő azon dolog tulajdonának megszerzéséhez, ha nem járul hozzá a valóságos átadás. A régi jogban az átadás a nem mancipálható dolgok tulajdonának megszerzésére szolgált, a justiniani jogban a tulajdonátruházás egyetemes és egyedüli módját képezi. Szükséges azonban, hogy az átadónak (v. helyettesének) joga legyen tulajdont átruházni, hogy az átvevő (v. képviselője) képes legyen tulajdont szerezni, hogy mind két félnek egybehangzó akarata legyen egyfelől tulajdont átruházni, másfelől tulajdont átvenni s végre hogy ezen egybehangzó akaratnak valamely alapos ok feleljen meg, a mely a feleket az átadásra s illetőleg átvételre reábirja.

A tulajdon elvész: 1. mindazon esetekben, midőn azt jogszerű módon más szerzi meg, 2. midőn a tulajdonos a maga dolgával egyoldaluan felhagy, 3. midőn a tulajdon tárgya tönkre megy, 4. állaton való tulajdon, ha az állat természeti szabadságát visszanyeri, 5. midőn a tulajdonos a tulajdonra való jogképességét elveszti, (pl. hajdanában örökbefogadás esetén), 6. midőn a tulajdonos tulajdona védelmére tilos önsegélyhez folyamodik, 7. midőn a dolgot az ellenség elfoglalja, 8. midőn a fiskus, vagy a császár

elidegeníti (mert csupán ezeknek volt szabad másokra több jogot átruházni, mint a mennyivel magok birtak), 9. midőn a tulajdonos adóköteles szántó-földjét két évnél tovább parlagon hagyta, csakhogy adót ne kelljen utána fizetnie, 10. midőn a tulajdonos a dolgot terhelő vámot rosszhiszemüleg meg nem fizette.

Tulajdonának védelmére a tulajdonost mindenféle jogeszközök illetik. Legerősebb a tulajdoni kereset, melylyel akkor él, ha őt valaki tulajdonától megfosztotta. Ez esetben tartozik azonban azt, hogy vagy ő, vagy jogelődje, eredeti módon szereztek meg a tulajdont, bebizonyítani s hogy ennek daczára az ő dolga az ellenfélnél van. Ha a perben győz, az ellenfél (alperes) ki tartozik neki adni a dolgot mindenestül, a mennyiben rosszhiszemű volt, ellenben csupán a még meglevő gyümölcsökkel együtt a per előtti időből, míg a per kezdetétől számítva mindenféle gyümölcsökkel együtt, a mennyiben jóhiszemű volt; de alperes is védheti magát felperes ellen p. avval, hogy a dolgot illetőleg szükséges vagy hasznos kiadásai voltak, vagy hogy valamely felperesre nézve is fennálló jogalagnál fogva jogosan bírja a dolgot. Ha a tulajdonos csak az által szenvedett sérelmet, hogy valaki őt tulajdonában korlátozni akarta, p. vízmerítés, gyalogút használata által, akkor az ilyen bitorló ellen elutasító keresetet indíthat, melyben tulajdonának bebizonyítása mellett tagadásba veszi, hogy a másikat ilyen korlátozó jogosítvány illetné, s ha győzött, tőle nemesak a multa nézve teljes kárpótlást, hanem a jövőre nézve is biztosítékot követelhet arra nézve, hogy nem fogja többé tulajdonában háborgatni. Egy csupán jóhiszemű birtokos (és ilyen maga a tulajdonos is) szintén védheti magát mindenki ellen, akinek önála gyengébb jogcíme van a dologra, még pedig, egy a tulajdoni kereset mintájára készült, de vele nem azonos, keresettel, melynél egyedül azt kell bizonyítania, hogy a dolgot oly módon bírta, mely, ha meg nem fosztatott volna tőle, elbirtoklásra vezetett volna, midőn aztán akár az igazi tulajdoni kereset támasztására is joga lenne. Ez a kereset tehát kényelmesebb feltételeinél fogva az igazi tulajdonos által is használható. Azonfölül szintén a tulajdon védelmére szolgálnak a határ-igazítási per (a kétessé vált határ megállapítása

iránt), és az ingatlant fenyegető kár elfordítását célzó különféle jogeszközök, u. m. az esőviz természetes lefolyását megváltoztató készülékek eltávolítása, a káros új építkezések abbanhagyása iránti keresetek, valamint a tulajdonosnak ama joga, hogy a netaláni beomlás esetére a szomszédtól biztosítékot, ennek megtagadása esetén az ő ingatlanába való beutalását, végső esetben a kárral fenyegető ingatlan tulajdonának reá leendő átruházását (de csak mint praetorjogi tulajdont) követelheti.

A birtok is, mint egyik igen fontos jogi tény, védelemben részesül, tekintet nélkül, van-e jogi alapja, vagy nincs. A ki birtokában háborgattatik, a birtokháborítás megszüntetését és szenvedett kárának megtérítését; a ki birtokától megfosztatott, birtokának visszaadását követelheti, de nem közönséges kereset, hanem hatósági rendelet vagy tilalom útján. Feltétel az első esetben a hibátlan birtok, minek csak az olyan birtok tekintetik, melyet nem szereztünk sem erőszakkal, sem alattomosan, sem pusztá szivességből; a második esetben a birtoktól való megfosztatás, akár most is benne van az ellenfél a birtokban, akár nincs. Ha a birtokper célra nem vezet, a jogperhez (tulajdoni perhez) kell folyamodni.

B) Szolgalmak. A tulajdonnak mintegy mesterséges kiterjesztését foglalják magokban a szolgalmak, melyeknél fogva valamely ingatlan tulajdonosának lehetővé válik, hogy a maga telkét jobban kihasználhassa, a mennyiben bizonyos tekintetben a szomszédos telket is igénybe veheti, hogy onnan olyas valamit kaphasson, a minek a saját telke híjával van, p. vizet, legelőt, fát, homokot, vagy pedig előre biztosíthatja magát abban a tekintetben, hogy a szomszédos teleknek teljes hihasználása miatt a maga telkén kellemetlenségei ne legyenek, p. az út elzárása, építkezés következtében. Ezen cél el volna ugyan érhető az által is, hogy a szomszédos telkek tulajdonosai szerződésileg köteleznék magokat kölcsönös érdekeik megóvására, ámde ez a mód csak ideig óráig segítene rajtuk, állandó semmi esetre sem volna, már azért sem, mert mihelyt az egyik vagy másik telek tulajdonost cserélne, az új tulajdonos nem volna kötve azon ígérethez, melyet elődje a szomszédnak tett. Azért sokkal czélszerűbb jogügylet útján a szomszédos telekre való befolyhatás jogát oly módon

állandósítani, hogy az magával a telekkel kapcsolatik össze, minek következtében nem csupán a két telek tulajdonosainak személyére szorított, hanem a két telekhez kötött állandó viszony támad, melynél fogva az egyik telek a másik fölött uralkodik, s az utóbbi az előbbinek szolgál. Azonfölül ismer a római jog közvetlenül személyek javára rendelt használati jogosítványokat idegen (akár ingó, akár ingatlan) dolgokon, mely jogosítványok célja az illetők fenntartása. Ezek az u. n. személyes szolgálalmak, amazok pedig telki szolgálalmak. Minden szolgálatom a jogosítottnak közvetlen jogi uralmat nyújt a szolgálmas dolog fölött, melylyel szemben a szolgálmas dolog tulajdonosa merőben nemleges viselkedésre, de sohasem igenleges cselekvésre van utalva, mert ez már nem volna szolgálatom, hanem kötelem, nem dolognak, hanem személynek szolgáltatása másnak a javára. A szolgálalmak vagy igenlegesek, ha a jogosítottat arra hatalmazzák fel, hogy a (szolgálmas) idegen dolgot használhassa, vagy pedig nemlegesek, ha abban állanak, hogy a jogosított a szolgálmas dolog tulajdonosát a maga dolga tekintetében valamitől eltilthatja, a mit a szolgálatom nem létében tennie szabad volna, tehát az igenleges szolgálalmakkal szemben a szolgálmas dolog tulajdonosa valaminek a tűrésére, a nemleges szolgálalmakkal szemben valaminek abbanhagyására van utalva.

A telki szolgálalmak az uralgó telek minőségéhez képest vagy mezei, vagy házi szolgálalmak. Az előbbieik közül a legfontosabbak az úti (gyalogösvény, marhasapás, szekérút) és vízi (vízmerítés, vízvezetés, marhahatás) szolgálalmak, az utóbbiak közül: jog, a szomszéd légürege fölé építhetni, falat az ő telkén emelhetni, a mi házunkból kiálló gerendát az ő házán pihentethetni, konyhánk füstjét az ő kéményén át bocsáthatni, a mi vizünket az ő telkére bocsáthatni, vagy az ő vizét a mi telkünkön felfoghatni stb. A telki szolgálalmak alanya nem az uralgó telek, hanem ennek mindenkori tulajdonosa, ha ez változik, az uralgó telekkel együtt az érte fennálló szolgálatom is az új tulajdonosra megy át.

A személyes szolgálalmak bizonyos egyént legfeljebb élete fogytáig illetnek. Névszerint pedig a következők: hasznélvezés, használat, lakás, idegen állatok (rabszolgák) munkaerejének ingyenes felhasz-

nálása. Haszonélvezés esetében a haszonélvező az idegen telket tulajdonosként használhatja és gyümölcsseit élvezheti, de annak állagát nem szabad megrosszabbítani, még kevésbé átalakítani, mert az állag fölött csak a tulajdonos rendelkezhetik; mivel minden haszon az övé, tartozik a jószágon fekvő közterheket is, valamint a használattal járó költségeket is viselni; ámbár magát a jogot, mely az ő személyéhez van kötve, nem ruházhatja át másra, ugyanannak gyakorlását igenis átengedheti másnak is akár vízsteher mellett, akár a nélkül. Használat esetén a jogosított a gyümölcsökből csak annyit vehet magának, a mennyi saját szükségleteire kell, eladnia nem szabad azokból semmit, mert az ő joga annyiban korlátoltabb a haszonélvező jogánál, hogy még gyakorlását sem engedheti át másnak. A még hátralevő két személyes szolgalm mintegy a haszonélvezés és a használat között állott, kevesebb jogot adott, mint az előbbi, mert élelmezési természeténél fogva nem volt szabad a jog gyakorlását ingyen átengedni és több jogot, mint az utóbbi, mert szabad volt a gyakorlást vízsteher mellett másnak is átengedni.

A szolgalmak is vagy polgárjogiak, vagy praetorjogiak valának, tartományi telkeken ugyanis polgárjogi szolgalmak nem valának lehetségesek.

Keletkeztek pedig a szolgalmak hagyományozás, szerződés (aszokótt átruházási módokon, vagy mellesleg a tulajdonátruházás alkalmával történt fentartás, a justiniani jogban egyszerűen átadás) által, osztályos perben való odaitélés, elbirtoklás, törvénynél fogva (p. az apát gyermeke vagyonán illető haszonélvezés).

Viszont megszűntek a szolgálmas dolog elenyészésével, a két telek tulajdonának egy kézben való összetalálkozása következtében, lemondás vagy esetleg az által is, hogy a szolgálmas telek tulajdonosa telkének a szolgálmi korlátolástól való szabadságát elbirtokolta, a személyes szolgalmak a jogosítottnak halálával, úgy szintén a szolgálmas dolog lényeges átalakulásával, melynél fogva az az eredeti használatra többé nem alkalmas (pl. a lakás fürdővé alakított át).

Jogának megsértése esetében a jogosított az ellenfél kereset útján annak beismerésére kényszerítette, hogy a szolgalm fennáll, következőleg annak mindenemű háborgatása (p. az út elzárása) jogtalan, miért

is alperes teljes kárpótlást s a jövőendő háborgatók abba hagyására nézve biztosítékot volt köteles adni a jogosítottnak. Azonkívül különféle hatósági tilalmakkal is védhette meg a jogosított a maga jogát azok ellen, kik őt háborgatták.

C) Az örökbérlet. A ki mástól egy telket vesz bérbe avval a kikötéssel, hogy rajta házat építsen, az évi bérpénz fizetése mellett mindenkorra, vagy legalább hosszú időre azt a jogot biztosíthatja magának, hogy az általa épített házat tulajdonosként, tehát dologbeli jog alapján használhatja. Tulajdonosa nem lehet a háznak, mert a telek, a melyen a ház áll, nem az övé (ezt nem adta el neki a tulajdonos), de így is jobban jár, mint az egyszerű kibérlő, azonfölül szabad neki a maga jogát úgy élők között, mint halál esetére elidegenítenie, a házat esetleg átalakítani, szolgálomakkal terhelni vagy elzálogosítani, holott ha személyes szolgálom alapján használná csupán a telket, ez a joga személyéhez volna kötve és nem lenne szabad azt sem elidegeníteni, sem megterhelni, sem a házat átalakítani. Ezt a jogintézményt a praetori hirdetmény szabályozta.

D) Az örökhaszonbérlet. Régtől fogva szokták volt főleg a városok földjeiket mindenkorra, vagy legalább hosszú időre bizonyos évi adószerű szolgáltatás mellett egyeseknek örökhaszonbérbe adni. A meddig az örökhaszonbérlő elvállalt kötelezettségének pontosan megfelelt, a földet tulajdonos gyanánt használhatta s a praetor is megvédte őt egy, a tulajdoni keresetnél hasonló dologi keresettel ebbeli állapotában nemcsak az illető városi közönséggel, hanem bármely harmadikkal szemben is. Hasonló viszonyok támadtak a második századtól kezdve a római birodalom keleti tartományaiban, hol a császárok a domaniális földeket irtás és földművelés útján leendő hasznosítás végett bizonyos évi adó ellenében egyeseknek örökhaszonbérletként átengedték. Utóbb az egyházak és egyes nagyföldbirtokosok is utánózták a császárokat, majd pedig e viszonyt a városoknak művelés alatt álló földjeikre is átvitték. Zeno császár az örökhaszonbérleti szerződést saját szerűnek nyilvánította, melynél fogva azt sem bérletnek, sem adás-vevésnek nem tekinthetni, mert az örökhaszonbérlőnek dologbeli joga van az illető telken, melynél fogva azt sajátjaként használhatja, gyümölcsseit úgy,

miként a tulajdonos, már pusztá elkülönítés által szerzi meg, a telket átalakíthatja (csak a megrosszabbítástól kell óvakodnia), elzálogosíthatja, szolgálomakkal megterhelheti, jogának védelmére pedig mind azon keresetekkel élhet, a melyek a tulajdonost illetik. Mindazáltal érintetlen marad a tulajdonosnak a telek állagára való joga, melynek az örökhaszonbérlő részéről való elismerése az évi adóban és ama kötelezettségében nyilvánul, hogy jogának szándéklott elidegenítéséről a tulajdonost (kit minden átruházás alkalmával a vételár ötvened része, 2% illet) előre értesíteni tartozik, hogy módjában legyen esetleg az örökhaszonbérlőletet magához váltani és ismét tulajdonának korlátlan élvezetébe lépni.

E) A zálogjog. Gyakran érdekében áll az adós-
nak, hogy a fizetést sürgető hitelezőjét megfelelő biztosítékadás által megnyugtassa. Ilyen biztosíték a zálog, melynek az a rendeltetése, hogy a hitelező szükség esetén a dolgot eladhassa és árából magát kielégíthesse. A hitelező a zálog tárgyán dologbeli jogot nyer, melyet bárkivel szemben érvényesíthet, a dolog tulajdonosára nézve pedig azért előnyös a zálogjog, mert nem kénytelen a maga tulajdonán rögtön túladni s meg van a reménye, hogy elzálogosított dolgát a hitelezőtől még visszaválthatja. A zálogjog tehát nem önálló jog, hanem csak mellékjog, járuléka annak a személyes követelésnek, melynek biztosítására szolgál.

Kezdetben a biztosítékul szolgáló dolgot tulajdonilag ruházták át a hitelezőre, kinek szavát vették, hogy kielégíttetése esetén a dolog tulajdonát vissza fogja ruházni. Ha a hitelező adott szava ellenére a dolgot másnak idegenítette el, ez az elidegenítés érvényes volt, mert hiszen a szerző a tulajdonostól vette meg a dolgot és a kijátszott adós (vagy az, ki az adós helyett adta volt oda a dolgot a hitelezőnek) nem követelhetette vissza a maga dolgát az új tulajdonostól, hanem csak kártérítést kérhetett a hitelezőtől, ki szőszegése miatt azonfölül becstelenné lett. De még ha nem adta volna is el a hitelező a dolgot egy harmadiknak, az adósé csak akkor válik ismét, ha a hitelező reá formálisan visszaruházza, mert ha neki csupán átadja, újra kell azt neki előbb elbirtokolnia. Tehát a milyen előnyös volt a biztosítás ezen módja a hitelezőre, olyan veszedelmes volt az adósra.

Azért kitalálták a kézi zálogot, melynél az adós nem a tulajdont, hanem csupán a birtokot ruházta át hitelezőjére szintén avval a kikötéssel, hogy kielégítettése esetén a birtokot visszabocsátani köteles legyen. Itt viszont az adós járt jobban, mert miután megtartotta tulajdonjogát, a maga dolgát mindenkitől, még a hitelezőtől is tulajdoni keresettel visszakövetelhetette, holott a hitelező, mert nem volt dologbeli joga a dolgon, csupán birtokvédelemben részesült, a dolgot egyszerűen el nem adhatta és csakis a jogi birtokra azon közvetett kényszerre volt utalva, mely az elzálogosítóval szemben a zálog visszatartásában rejlik, ámde ha az adós a dologgal nem törődött, a zálogot ki nem váltotta, akkor a hitelezőnek, a kinek nem volt szabad azt eladni, nem volt biztositéka. Azért keletkezett még egy harmadik módja a hitelező biztosításának, az u. n. jelzálog, melynél sem tulajdon, sem birtok nem ruháztatott át a hitelezőre, hanem a felek egy formátlan szerződésben kijelentették, hogy bizonyos dolgok a követelés biztosítására zálogul szolgáljanak. Bár ilyen formátlan szerződésnek polgárjogi hatálya nem volt, hatályossá tette a praetor az által, hogy a hitelezőt a nem fizető adós ama dolgainak birtokába helyezte és ebben az adós ellenében birtoktilalommal védte. Alkalmat szolgáltatott erre legközelebről a haszonbérletek, melyeknél a haszonbérelő gyakran egész vagyonát fektette a jószágba, úgy hogy a haszonbér pontos megfizetésének biztosítására nem is jelölhetett ki a haszonbérbeadónak más dolgokat, mint az ő gazdasági leltárát. De mert nem volt kizárva ama lehetőség, hogy valamely nem egészen korrekt haszonbérelő ezeket a tárgyakat egy harmadiknak a kezére játszhatja, a praetori hirdetményben kimondatott, hogy a haszonbérbeadó a közte és a haszonbérelő között létrejött szerződés alapján bármely harmadiktól is visszakövetelhesse. Miután ekképen megtaláltatott a zálogjog legkényelmesebb alakja, már nem okozott nehézséget annak az elvnek a kimondása, hogy nemcsak haszonbérlet esetén, hanem általában véve érvénynyel bírjon ily formátlan elzálogosítási szerződés, akár ingó, akár ingatlan legyen a zálog tárgya. Végül nemcsak dolgok, hanem jogok is képezhették a zálog tárgyát.

Zálogjog keletkezéséhez multhatatlanul megkívánatik egy a zálog által biztosítandó követelés, egy alkal-

mas zálogtárgy és megfelelő jogalap, mely lehet szerződés, hatósági intézkedés (bírói végrehajtás), vagy a törvény intézkedése (az u. n. törvényes zálogjog esetei).

A zálogjog lényeges tartalma az eladási jog. Az eladást, melynél a záloghitelező a zálog tulajdonosának képviselőjeként szerepel, vagy maga a záloghitelező foganatosítja, vagy a bíróság, de csak minekutána az adóst arról, hogy jogával élni kíván, értesítette volna. A zálogadósság a befolyt vételár erejéig elenyésszik, a netán fedezetlen részre nézve az adós a hitelezőnek személyesen marad lekötelve, viszont azonban a netaláni fölösleget is követelheti a hitelezőtől. Egyszerűen meg nem tarthatja a hitelező a zálogtárgyat, legfeljebb azt kérheti, hogy vevő hiányában a zálogtárgy neki becsáron tulajdonul odaítéltesék, de még ebben az esetben is két éven belül még mindig visszaválthatja az adós a zálogtárgyat. Ha több hitelezőnek lett a dolog elzálogosítva, a hitelezők között a sorrend határoz, a melyeknek a zálogjoga korábban keletkezett (kivéven az u. n. kiváltságos zálogjogokat), a későbbi záloghitelező a korábbinak kielégítése után fenmaradó összegre van utalva, de a későbbi a korábbit megkinálhatja a követelésével, minek következtében ennek helyébe lép. A zálogkeresettel csak a zálog birtokát s nem fizetést követelhetni, de a zálogbirtokosa a hitelező kielégítése által a zálogtárgy kiadásának kötelezettsége elől menekül.

Megszűnik a zálogjog: a tárgy elenyéssztével, a zálogjognak a tulajdonnal összetalálkozása folytán, a zálogadósság teljes törlesztése, a záloghitelező lemondása, a zálogjog teljes gyakorlása, elévülés által.

Kötelmi jog. A vagyon alkatrészei nemcsak dolgok és dologbeli jogok, hanem kötelek is lehetnek. Kötelem alatt oly viszonyt értünk (legalább) két személy között, melynél fogva az egyik, a hitelező, egy másiktól, az adóstól, bizonyos teljesítést követelhet azon oknál fogva, mert az adós evvel a teljesítéssel a hitelezőnek tartozik. A kötelem, nem miként a dologi jog személy és dolog, hanem személy és személy közötti viszony, azért nem is érvényesíthető az bárki ellen, hanem csak a kötelezett ellen. Minden kötelem követelésből és tartozásból áll, nincs követelés tartozás és nincs tartozás követelés nélkül. Mint követelés a kötelem a hitelező vagyonát gyara-

pitja, mint tartozás az adós vagyonát apasztja; a kötelem tehát a bitelező részén cselekvő, az adós részén szenvedő vagyon, de azért a követelés és tartozás nem mindig fedezik egymást, hanem a követelés értéke ama valószínűség nagyobb vagy kisebb fokától függ, vajjon a bitelező tényleg meg fogja-e kapni, a mire az ő követelése irányul, tehát az adósnak teljesítési képességétől.

A kötelem tárgya (helyesebben tartalma) állhat valaminek az odaadásából, vagy valaminek a tevéséből, vagy valaminek az abbanhagyásából. Ki van zárva minden, a mi természetileg vagy jogilag lehetetlen (p. már elenyészett, vagy forgalmon kívüli dolognak szolgáltatása), vagy a mi tiltva van (p. büntettnak elkövetése).

A tartozás tárgyának minősége szerint a kötelem vagy egyéni dolog szolgáltatására lehet irányozva, p. a Sas-utczai 1. számú ház, Villám-nevű paripa szolgáltatandó, vagy csupán fajlag meghatározott dologra, p. egy ház, egy paripa szolgáltatandó. Az előbbi esetben a szolgáltatandó tárgy elenyészte a körülményekhez képest az egész kötelem megszűnését vonhatja maga után, holott ilyesmi a második esetben ki van zárva, mert a faj, melyből a kikötött tárgy szolgáltatandó, el sem enyészhetik.

Szabály szerint minden kötelem keresettel érvényesíthető, de a rómaiak ismertek olyan kötelmeket is (nevezték pedig természetes kötelmeknek), melyek nem érvényesíthetők keresettel, a nélkül, hogy ezért hatálytalanok volnának, mert más úton lehet még azoknak foganatot szerezni, p. zálog vagy kezességgel biztosítás, kölcsönös beszámítás, az azok fejében teljesített fizetés visszatartása által. Ilyen természetes kötelmek valának leginkább az atyai hatalom alatt állók, vagy a rabszolgák által harmadik személyekkel létre jött kötelmek, melyektől a polgári jog a kereset útján való érvényesítést megtagadta.

A kötelem fennállására és a tartozás tárgyára lényeges befolyást gyakorolnak az adós vétkessége és az egyik vagy másik fél késedelme.

Az adósnak vétkessége lehet vagy szándékoság, midőn az adós tudva és akarva követ el valamely jogellenességet, mely őt a kötelem teljesítésére képtelenné teszi, vagy gondatlanság, midőn nem követ el jogellenességet, de hanyagságból, figyelmetlenségből, lustaságból vagy pajkosságból semmi-

siti vagy károsítja meg a szolgáltatás tárgyát. A szándékosság a magánjogban mindig egyforma megítélés alá esik, a ki elkövette, következményeiért mindig felelős és ezen felelősség alól még erre irányzott külön szerződés által sem menekülhet, sőt ezen szerződés mint ocsmány, feltétlenül érvénytelen lenne. Ellenben a gondatlanságnak két foka van, az u. n. vastag gondatlanság és a vétkes vigyázatlanság. Az előbbi akkor forog fön, midön valaki hihetetlen könnyelműséggel viseltetik és nem látja be, a mit az ő helyében mindenki belátott volna, p. valaki haszonkölesönvett szekérrel neki vágtat egy szembejövö bivalycsordának, vagy a megáradt pataknak. Az utóbbit a római jogászok szerint az követi el, a ki figyelmen kívül hagyja azt a gondosságot, melyet hasonló esetben egy gondos és körültekintő családapa szem előtt tartana. Rendesen tehát nem azt nézik, hogy az adós hogyan járt volna el a maga dolgában, hanem azt, hogyan járt volna el az ő helyében egy gondos családapa és csak kivételesen (p. a gyámnál, társnál) tekintetik elégségesnek a figyelem azon mértéke, melyet valaki saját ügyeiben követni szokott. A mi a vétkes vigyázatlanságon túl van, az már véletlen számba megy. A vastag gondatlanságért az adós ép úgy felelős, mint a szándékosságért, ellenben a vétkes vigyázatlanságért Ulpianus szerint az adós az u. n. jóhiszemü ügyleteknél csak akkor felelős, ha az ügylet vagy mindkét félnek a hasznát czélozza (p. adás-vevésnél), vagy egyedül az adósnak a hasznát (p. haszonkölesönnél), míg ha csupán a hitelező hasznát czélozza, nem felelős az adós egyébért, mint szándékossága és vastag gondatlanságáért, a szigorú jog szerinti ügyleteknél pedig az adós csak a tevésben s nem egyszersmind a mulasztásban nyilvánuló vétkes vigyázatlanságért felelős. A véletlenért az adós nem felelős, ha csak ahhoz más körülmény is (p. késedelem, vagy szerződési kötelezettség a véletlen viselésére) hozzá nem járul.

A késedelem alatt értjük a kötelelem teljesítésének jogellenes elhalasztását az adós, vagy a felajánlott teljesítés elfogadásának jogellenes megtagadását a hitelező részéről. Az adós nem eshetik késedelembé, mielőtt a hitelező őt a már lejárt és beperelhető tartozás teljesítésére fölszólította volna. A hitelező késedelemről viszont csak akkor lehet szó, ha az

adós által neki kellően felajánlott teljesítést ok nélkül visszautasítja vagy elodázza. Az adós késedelmének következménye a tartozás súlyosbodása, a mennyiben az eredeti tartozáson kívül ezentúl az időközi gyümölcsökkel és késedelmi kamatokkal is tartozik a hitelezőnek, és a tartozás tárgyának véletlen elenyészte esetében sem menekül a teljesítés kötelezettségétől (ilyenkor az elenyészett tartozási tárgy pénzértékét köteles szolgáltatni). A hitelező késedelmének következménye a tartozás enyhülése, a mennyiben az adós ezentúl a tartozást csak a hitelező által neki okozott hátrány kiegyenlítése ellenében (p. a felmerült költségek lerovása mellett) köteles fizetni és márcsak szándékossága és vastag gondatlanságáért, nem pedig a vétkes vigyázatlanságáért is, felelős, a tartozás tárgyának véletlen elenyészte esetében pedig a teljesítés kötelezettségétől végkép megmenekül.

Ha többen vannak bizonyos szolgáltatás teljesítésére kötelezve, vagy ugyanakkor követelésére jogosítva, rendszeren mindegyikük csak a reá eső részt köteles teljesíteni, vagy van jogosítva követelni. Azonban kivételesen megtörténhetik, hogy a több adós mindegyike az egészszel tartozik, s illetőleg, hogy a több hitelező mindegyike az egészet van jogosítva követelni, még pedig oly joghatálylyal, hogy mihelyt az egész tartozás egyszer teljesített, a kötelem nemcsak a teljesítő adósra s illetőleg a teljesítést elfogadott hitelezőre, hanem valamennyiükre nézve megszűnik. Ezt nevezik egyetemlegességnek. Támadhat pedig különféleképp. Mindenek előtt arra irányzott szándék nélkül, p. ha többen együtt tiltott cselekvényt követnek el, vagy többen ugyanazon ügylet elvégzésével, ugyanazon gyámság ellátásával vannak megbizva, mely esetekben a kárért mindnyájan egyetemlegesen felelősek. De támadhat egyenesen ily viszony előidézésére irányzott szándékkal is, p. szerződés vagy hagyomány útján. Az utóbbi eseteket együttességnek szokták nevezni s ez úgy az adósok, mint a hitelezők részén fordulhat elő. Ettől különbözik az az eset, midőn többen valamely oszthatatlan szolgáltatással tartoznak, vagy az oszthatatlan szolgáltatást követelni jogosítvák, p. többen apjuk arczképét kötelesek egy iskolának odaadni, vagy két hagyományos ugyanazon örököstől egy nekik hagyott családi ereklyét követelhet.

A kötelmek nem sorolhatók fel oly kimerítően, mint a dologi jogok, azért meg kell avval elégednünk, ha azoknak különböző keletkezésmódjait állítjuk egybe. Igen egyszerű és könnyen áttekinthető a római jogászok osztályozása. Szerintök ugyanis keletkeznek a kötelmek: szerződésből, szerződéshez hasonló viszonyból, vétségből, vétséghez hasonló viszonyból. A keletkezési okok egyszersmind jellemzők a kérdéses kötelmekre, míg a dologi jogok mind azonos jellegűek, a kötelmek nem azok, mert különbség van a között, vajjon valaki kölcsön, vagy adás-vevés alapján tartozik-e valakinek bizonyos somma pénzzel. Ugyancsak a keletkezési okkal függ össze azon további különbség is, mely szerint bizonyos keletkezési okokból csupán szigorúan egyoldalú kötelmek támadnak, t. i. az egyik fél csak hitelező, a másik fél csak adós, ellenkövetelés pedig ugyanazon keletkezési ok alapján ki van zárva, így van ez a vétségi s a vétséghez hasonló kötelmeknél, valamint a szigorú jogi szerződéseknél s a szerződéshez hasonló kötelmeknél, míg bizonyos szerződések és szerződéshez hasonló másnemű, leginkább jóhiszemű ügyletek a felek között bizonyos kölcsönösséget alapítanak meg és pedig vagy úgy, hogy már az ügyletnél fogva mindegyik fél hitelező is adós is, mint p. az adás-vevésnél (u. n. egyenlő hatályú kétoldalú szerződések), vagy csak különös körülmények hozzájárulása esetén idéznek elő valami ellenkövetelést, mint p. a letétnél a felmerült kiadások megtérítése tekintetében (u. n. egyenlőtlen hatályú kétoldalú szerződések).

A szerződések négyfélék u. m. szóbeli, írásbeli, egyezményi és dologi szerződések, a két előbbi osztályba tartozók azért, mert a fősúly a külformában fekszik, formális, ellenben a két utóbbi osztályba tartozók azért, mert ezeknél a beltartalom a lényeg, materiális (anyagi) szerződéseknek is neveztetnek. Csak ezek a szerződések polgárjogi szerződések, minden ezeken kívül létrejövő kölcsönös megállapodás csak kötés, melynek nincs meg a teljes joghatálya, különösen pedig nélkülözi a beperelhetőséget.

Legrégibb volt a mancipatio alakszerűségei mellett kötött kölcsönszerződés (nexum) roppant szigorú hatásokkal, mert nem ritkán az adósnak nemcsak vagyonát teljesen fölemésztette, hanem személyét, sőt családját

is elpusztította. A hosszú belvillongásokban, melyek a két rend között századokon át folytak, az adóssági fogság volt a legfélelmetesebb fegyver, melylyel a patriciusok a plebejusokat sanyargatták. A Kr. előtti negyedik század vége felé azonban a nexum már kijött a divatból.

A szóbeli szerződés typusa a stipulatio volt, mely alatt összhangzó kérdés és feleletbe foglalt lekötelezést kell érteni, p. megfogadod, hogy 100-at adsz? fogadom. Ez általánosan elterjedt igen kényelmes szerződési alak volt, mert nemcsak, hogy a legkülönfélébb szolgáltatásokat lehetett ez által beperelhető szerződés keretébe foglalni, hanem már fennálló szerződések tartalmát egy utólagos stipulatio által kibővíteni, megszorítani, biztosítani, p. kamatok, határidők, kezeskedés kikötése által. Minthogy a stipulatio szóbelileg kötött, csak jelenlevők között jöhetett létre, némák és siketek pedig nem köthettek ilyen szerződést. Egyik különös alakja a stipulationak (igérsz-e adni? ígérem) az idegenek által is volt használható.

Az írásbeli szerződés az által jött létre, hogy mindegyik szerződő fél a létrejött ügyletet a maga házikönyvébe jegyezte be, a hitelező a „követel“, az az adós a „tartozik“ rovatába. Havonkint összehasonlították könyveiket s a különbözetet vagy készpénzzel egyenlítették ki, vagy új számlára vitték át.

Dologi szerződések azok, melyeknél nem elég a felek akaratösszehangzása, hanem valamely tényleges cselekvés is, névszerint bizonyos teljesítés kívánatik hozzá, melynek annak idején bizonyos viszonteljesítés felel meg. A rómaiak négyet sorolnak föl: a kölcsönt, a haszonkölcsönt, a letétet és a zálogot.

Kölcsön alatt helyettesíthető dolgoknak tulajdonul való átruházását értjük ama kikötéssel, hogy az átvevő bizonyos idő múlva ugyanazon fajú dolgokból ugyanannyit adjon vissza. Ez egy szigorú jogi kötelelem, de csak a tőke visszafizetésére irányul, késedelmi vagy szerződéses kamatok csak külön kikötés esetén követelhetők. Atyai hatalom alatt álló családfiú a híres macedoniani tanácsvégzemény értelmében nem köthet kölcsönszerződést, ha még is tenné, ebből csupán természetjogi kötelelem támad, mely polgárjogilag nem érvényesíthető. Adóslevél kiállítása nem szükséges, ha van is, csupán bizonyításra szolgál.

Haszonkölcsön azon jóhiszemű szerződés, melynél fogva valaki ingó (ritkábban ingatlan) dolgot ingyenes használat végett másnak engedi át azon kikötéssel, hogy vett használat után ugyanazon dolog neki visszaadassék. A haszonkölcsönbevevő a haszonkölcsönbeadónak minden, a saját gonosz szándéka, vastag gondatlansága és vétkes vigyázatlansága által okozott kárért felelős, ellenben a haszonkölcsönbeadó a haszonkölcsönbevevőnek csak a két előbbiért s nem egyszersmind a vétkes vigyázatlanságért is. Itt van helye az esetleges ellenköveteléseknek (a dolog fentartására fordított rendkívüli kiadások tekintetében).

Letét azon jóhiszemű szerződés, melynél fogva valaki valamely ingó, akár saját, akár idegen dolgot ingyenes őrizetbe ad át egy másiknak avval a kikötéssel, hogy azt neki kívánságára visszaadja. A letéteményes (t. i. ki a dolgot megőrzés végett átvette) a letevőnek csak szándékossága és vastag gondatlanságáért, a letevő a letéteményesnek azonfölül vétkes vigyázatlanságáért is felelős. A letéti kereset folytán elmarasztalt letéteményes becstelenné lett. Itt is van helye esetleges ellenköveteléseknek.

Zálog azon jóhiszemű szerződés, melynél fogva egy ingó vagy ingatlan dolog valakinek jogi birtokába adatik oly czélból, hogy neki követelése biztosításául zálogként szolgáljon. Ha az elzálogosító egyszersmind az odaadott dolognak tulajdonosa, a már fentebb érintett dologbeli jog támad. De ettől eltekintve a zálogként való odaadásnak megvan ama kötelmi jelentősége, hogy az elzálogosító az átvevőtől a tartozás törlesztése után a zálognak visszaadását követelheti. Mivel a szerződés mindkét fél érdekében van, mindegyikök a másiknak teljes felelősséggel tartozik. Itt is lehet helye esetleges ellenköveteléseknek.

A dologi szerződések köre a császárság idejében lassankint kibővült, a mennyiben minden teljesítésre és viszontteljesítésre irányzott formátlan szerződés, habár nem tartozott is a fentebb tüzetesen jellemezett szerződések valamelyikének fogalma alá, keresettel lett ellátva abban az esetben, ha az egyik szerződési fél a teljesítést már megkezdette, vagyis, ha miként a dologi szerződéseknel megjegyeztük, a felek akarat-egybehangzásához valamely tényleges cselekvés t. i.

a megkezdett teljesítés hozzájárult. Könnyebb áttekinthetetés végett ezen (meghatározott) név nélkül való szerződéseket négy esetre vezették vissza: adok, hogy adj; adok, hogy tégy; tesztek, hogy adj; tesztek, hogy tégy. Főeset volt a csere, melynél szintén nem elég a felek pusztá akarategybehangzása (miként az adás-vevésnél), hanem a teljesítés megkezdése is kívántatik. A kölcsönös felelősség ezeknél a szerződéseknél a szerint igazodik, a mint vagy mindakét, vagy csak az egyik fél érdekében köttetik meg a szerződés.

Azon általános szabály alól, mely szerint a felek pusztá akarategybehangzása által még nem jön létre szerződés, a római jog szerint négy kivétel van, t. i. az adás-vevés, a bérlés-haszonbérlés, a társaság és a megbízás, miért is ezek kiválólag egyezményi szerződéseknek neveztetnek. Valamennyi jóhiszemű, miért is mindegyiknél mindenik fél arra köteleztetik, a mit a jóhiszeműség magával hoz, a mi esetleg lehet több, vagy pedig kevesebb, mint a mennyi ki volt kötve. Sem a teljesítés megkezdése, sem felpénz adása, sem szerződési okirat készítése nem kívántatik a szerződés érvényéhez, mindez csupán bizonyításul szolgál.

Az adás-vevés szerződés, melynél fogva az egyik fél a másiknak bizonyos árút bizonyos pénzüsszegért vagyonaiba átbocsátani magát kötelezi, hogy az átvevő azt háborítlanul bírhasssa és megtarthassa. Teljesítés és viszontteljesítésnek egyszerre kell történnie (kivévén a hitelbe vásárlást), különben a korábbi teljesítést követelő félnek keresetére a másik fél a csalárdság kifogásával felelhet. A vevő köteles az eladót a vételár tulajdonosává tenni, az eladó viszont az árút a vevőnek átadni (tulajdonilag átruházni csak különös kikötés esetében). Azonkívül szavatol az eladó a vevőnek a megvett dolog háborítlan birhatásáért és jót kell állania úgy a megígért tulajdonságokért, mint a rejtett hibákért, melyek miatt a vevő 6 hónapon belől vagy a szerződés teljes felbontását, vagy pedig a vételár aránylagos leszállítását követelheti. Ha az egyik fél a másikat az adás-vevésre csalfán rávette, vagy ha az eladó felén túl való sérelmet szenvedett, t. i. a dolog igazi értékének felét sem kapta meg, szintén felbontható az adás-vevés, hacsak a vevő az árt ki nem egészíti.

A bérlés vagy kibérlés, vagy bérszolgálati vagy munkabéri szerződés, ahhoz képest, a mint valamely dolog használata, vagy bizonyos szolgálatok teljesítése, vagy bizonyos mű előállítása ígértetik meg bizonyos közösen meghatározott bérért. Dolog bérlése vagy kibérlés, midőn minden további megmunkálás nélkül használható, (p. lakás, pincze, kocsi, paripa) vagy haszonbérlés, midőn a megmunkálás által elérendő gyümölcsök élvezetében áll (p. szántóföld, mezei jószág); mindkét esetben nem dologi jog, hanem csak kötelmi igény támad. Bérszolgálati szerződés tárgya csak olyan szolgálatok lehetnek, melyeket közönségesen pénzért végezni szoktak, (p. napszámosok, cselédek, munkások foglalkozása), nem pedig ügyvédek, orvosok, tanárok fáradozása, kik ezért nem munkadíjt, hanem tiszteletdíjt kapnak. A munkabéri szerződés tárgya lehet ház, út, csatorna, hidépítés, dolgoknak egy helyről a másokra átszállítása stb. A dolog természete szerint a bér csak a másik fél részéről történt teljesítés után szolgáltatandó.

Társaság alatt többeknek megengedett közös célok elérése végett bizonyos vagyont érdeklőleg létrejött egyezményét értjük, mely vagy a társaknak összes jelenlegi és jövőbeli vagyonára, vagy csak az ezentúl szerzendő vagyonukra, vagy csak bizonyos vállalatból vagy ügyletből szerzendő nyereségre, vagy csak egyes dologra vonatkozhatik. Maga a társasági szerződés csak kötelmi viszonyt alapít meg a társak között, nem pedig dologi közösséget (közös tulajdont), ez utóbbi csak ama dolgok átadása következtében keletkezik, a melyekre a társasági viszony vonatkozik. A kölcsönös igények tartalmát első sorban a társasági szerződés határozza meg, különös megállapodás hiányában a társak a nyereségben és veszteségben egyformán osztozkodnak, azt azonban nem lehet megállapítani, hogy valamely társnak a nyereségben semmi része ne legyen és csak a veszteség az övé legyen (az u. n. oroszárszerződés). A társak a társaság ügyeiben a gondosságnak csupán azon mértékeért felelősek, a melyet saját ügyeikben követni szoktak. A társasági keresetben való elmarasztalás becsstelenséget von maga után.

Megbízás akkor jön létre, midőn valaki egy másiknak még csak elvégzendő ügyletét jutalom kikötése nélkül ellátni magát kötelezi. A megbízott

tartozik az ügyletet ennek természetéhez s a kapott megbizáshoz képest legjobb belátása szerint elvégezni s abból minden hasznot a megbizónak kiadni. A megbízó viszont tartozik a megbizottnak minden kiadásait megtéríteni. Egymásnak úgy a szándékoság, mint a vastag gondatlanság és vétkes vigyázatlanságuk által okozott kárért felelősek. Az ezen ügyletből eredő keresetben való elmarasztalás is becstelenséget von maga után.

Szerződésszerű kötelmek: a megbizás nélküli ügyviselés, a gyámság viselése, a vagyonközösség, az öröklés (a hagyományossal szemben) s az u. n. meggazdagodás esetei, névszerint a tartozatlan fizetés, a feltételezés alatt adottnak visszakövetelése a feltételezés nem teljesülése miatt, az ocsmányság elkövetése czéljából adottnak visszakövetelése, a jogtalan szerzemény visszakövetelése és mindannak visszakövetelése, a mivel más a mi rovásunkra minden jogalap nélkül meggazdagodott.

Minden formátlan szerződés egyszerű kötés volt, mely csak annyit ért, a mennyit belőle a szerződő felek önszántukból respektáltak, kereset útján nem lehetett azt érvényesíteni, de mint alperes legalább kifogásként használhatta, a kinek ez érdekében állott. Idővel némely ilyen kötések mégis keresetösséggel ruháztattak fel, névszerint a különféle mellék-megállapodásokat tárgyazó kötések, melyek valamely jóhiszemű főszerződés megkötése alkalmával ugyanazzal kapcsolatban létrejöttek, p. a visszalépés, a főszerződésből való jogok elvesztése, a visszeladás, visszvásárlás, a tulajdon fentartásának kikötése. Másokat meg a praetorok ruháztak fel keresetösséggel, mert gyakorlati szükségletet elégítettek ki, p. a fizetési ígéretet, mely által már létező, de bizonytalanná vált kötelem biztosított, továbbá a hajósok, vendégfogadósok és koresmárosok vagyoni felelősségét az utasoktól átvett hoimik sértetlen visszaadását illetőleg, végül a választott bíró kötelezettségét az eligazítandó vitás ügynek eldöntésére. De voltak olyan kötések is, melyek törvénynél fogva valának keresettel érvényesíthetők, u. m. a per egyezség, a hozományra vonatkozó kötések és az ajándékozások.

Ajándékozás minden vagyoni előny, melylyel valaki egy másikat pusztá jó indulatból (t. i. arra

való jogi kötelezettség nélkül) ellát, minek következtében a maga vagyonát csökkenti, a másét pedig gyarapítja. Minthogy ajándékot senkire akarata ellenére rátukmálni nem lehet, az ajándékozás is szerződés, mely a későbbi császárok joga szerint formátlanul, pusztá kötés útján létesíthető. Az ajándékozásokra nézve fennálló törvényes korlátozások, hogy házastársak közötti ajándékozások semmisek, hogy a Cincius-féle törvény értelmében a bizonyos mértéket meghaladó ajándékozások, ha más mint bizonyos közel rokonok javára tételnek, érvénytelenek, (ez a törvény később kiment szokásból), hogy 500 aranyat meghaladó ajándékozás csak a bíróságnál való bejelentés mellett érvényes, végre hogy az ajándékozó ajándékát a megajándékozottnak vastag hálátlansága miatt visszavonhatja.

Kártérítésre (és büntetésre) irányzott kötelmet szülő magánvétségek valának a lopás, a rablás, a kártétel, a becsületsértés.

Lopás alatt a rómaiak mindennemű jogtalan elsajátítást értettek, minél fogva nemcsak idegen, hanem a saját dolgon is volt az elkövethető, p. az elzálogosított, a haszonkölesönbe adott, a letéteményezett dolgon is. A XII táblás törvény szerint a tetten ért tolvaj megseprüztetett s a károsultnak rabszolgájaként odaitéltetett, ez a büntetés később a négyszeres érték megtérítésére változtatott; az orgazda ellen, kinél a lopott dolgot megtalálták és az ellen, ki a lopott dolgot másra áthárította, a háromszoros értékre lehetett perelni, a házkutatásnak ellenszegülő ellen szintén a négyszeres értékre. Azonkívül a lopott dolog tulajdonosa tulajdoni keresettel követelheti vissza a maga dolgát, valamint a közönséges tolvajsági keresettel is.

A rablás miatt egy éven belül a négyszeres, azontúl egyszeres megtérítését követelhetni a gonosz szándékkal fégyveres erővel elvett dolgoknak.

A kártétel iránt a régi törvényes határozmányok egyidejű megszüntetése mellett körülményesen intézkedett az Aquilius-féle törvény, melynek első fejezete szerint idegen rabszolga, vagy négy lábú háziállat megölése esetén a tettes annak az utolsó évben volt legmagasabb értékét; harmadik fejezete szerint pedig minden másnemű kártétel esetén az utolsó harmincz nap alatt volt legmagasabb értékét

a kárvallottnak megtéríteni köteles. Ezt a törvényt a jogtudomány később hasonzerűség útján más esetekre is kiterjesztette.

Becsületsértés miatt a sértő a XII táblás törvény szerint megseprűztetett, testcsontkitás miatt kiegyezés hiányában forbátnak (t. i. a sértő testének hasonló megcsontkitása) volt helye, csonttörés vagy kéz, láb kificzamítás miatt 300 vagy 150 ast lehetett követelni a szerint, a mint szabad emberen, vagy rabszolgán követtetett el, kisebb sértések 25 asszal toroltattak meg. Utóbb a praetor egy becslési öszszegre menő külön becsületsértési keresetet adott a sértettnek a sértő ellen, durva sértés esetében egyúttal a maximális büntetés megszabása mellett. Ez a kereset nem szállott át a sértettnek örökösire.

Azonkívül helye volt a gonosz szándék miatti keresetnek mindennemű csalárd megrövidítés miatt, ha nem állott volna a megrövidített félnek más kereset rendelkezésére. Lopás, rablás, becsületsértés, csalárdság miatti elítéltetés egyszersmind becsstelen-
séget vont maga után.

Mintegy vétségeket képeznek olyan tények, melyek a nélkül, hogy igazi vétségek volnának, vétségszerű kötelmeket szűlnek. Ilyenek: a bírónak felelőssége azon kárnak megtérítéseért, melyet eljárása közben akár szándékosságból, akár gondatlanságból a perlekedő felek valamelyikének okozott; négy lábú háziállattól (rűgás, harapás, taposás, dűfés által) szenvedett, vagy bitang marha legelése által okozott, úgy nemkülönben rabszolga által elkövetett kárért felelős az állat vagy rabszolga tulajdonosa, (ki azonban a kárttevő állat vagy rabszolga átengedése által minden további kötelezettségtől megmenekűl); a lakók felelőssége azon kárért, mely az által okoztatott, hogy a lakásból a járó-kelőkre valamit ledobtak, vagy kiöntöttek; annak a felelőssége, ki járt helyen valamit felállít vagy kifűggeszt, a mi felborulás vagy leesés következtében valakinek kárt okozhatna; végre a hajósok, vendégfogadósok és korcsmárosok felelőssége a cselédjeik által az utasok holmiján elkövetett lopás vagy egyéb kárért.

Végűl vannak még u. n. törvényes kötelmek, melyeket bizonyos állapotban, vagy bizonyos körűlmények között lűvőkre nézve maga a törvény rendel. Ilyenek névszerint: a biztosíték adására való

kötelezettség (haszonélvező, gyám, örökös); az előmutatási kötelezettség, hogy az, ki az előmutatást követeli, esetleges jogát érvényesíthesse; óvakodás az eső vagy folyóvíz természetes lefolyásának hátrányos megváltoztatásától; óvakodás a szomszédra nézve hátrányos új építkezésektől; biztosíték adására való kötelezettség azon kár kiegyenlítésére, mely rozzant fal, tető, vagy ház bedőléséből a szomszédra hárthat; élelmezési, kiházasítási, eltakarítási kötelezettség.

Hatalom alatt álló családfiúk vagy rabszolgák által harmadik személyekkel kötött szerződésekből a hatalom birtokosa (atya vagy úr) közvetlenül jogosított, de nem köteleztetett. Azonban a praetor ilyen ügyletekből is legalább mellékesen adott keresetet a harmadiknak az atya vagy úr ellen is, de csak különös körülmények között, névszerint: 1. ha a fiú vagy rabszolga az atya vagy úr parancsára vállalta fel a kötelezettséget; 2. ha a hatalom alatt álló, a neki tényleg engedett saját vagyona tekintetében kötelezte le magát, ezen (jogilag a hatalom birtokosának tulajdonát képező) vagyon erejéig; 3. ha a hatalom alatt álló ügyleteiből származó előny tényleg a hatalom birtokosának vagyonába átment (p. kölcsönösszeg, szükséges költségek); 4. ha a fiú, vagy rabszolga a neki tényleg engedett vagyonnal saját rovására az atya vagy úr beleegyezésével kereskedést űz, amannak hitelezői követelhetik, hogy ez a vagyon közöttük és a hatalom birtokosa között aránylagosan megosztassék; 5. ha a hatalom alatt álló, mint a hatalom birtokosának hajóskapitánya vagy üzletvezetője megbízatása körén belől köt egy harmadikkal szerződést, p. szállítási ügyletet, vagy kölcsönt a hajó kijavítására, vagy árúk átvételére, vagy fizetések fölvételére, akkor ama harmadik egyenesen a hatalom birtokosa, mint hajó- vagy üzlettulajdonos ellen fordulhat. Mindezen esetekben tehát a kötelezettség az atyára vagy úrra nézve közbenjárók által jött létre.

Független emberek között létrejött kötelmi ügyletekből a rómaiak felfogása szerint csakis magok a szerződő felek lesznek jogosítottakká vagy kötelezettek. Egy a kötelmen kívül álló harmadik személyre szóló teljesítés magát a kötelmet érvénytelenné teszi. Képviseletnek helye nincs (20. l.). Hogy valamely köte-

lemnek egy harmadik személyre kiható érvénye legyen, szükséges, hogy a kötelem engedmény vagy utalvány által arra a harmadik személyre átruháztassék. A dologi jogok átruházására szolgáló módok itt nem voltak alkalmazhatók.

Az engedmény által az eddigi hitelező adósának megkérdése és beleegyezése nélkül a követeléséből származó kereseti jogait annak engedte át, kire követelését átruházni kívánta, felhatalmazván őt, hogy a megindítandó perben saját nevében lépjen föl s a mit kap, mintha csak ő volna az eredeti hitelező, magának tarthassa meg. Az átruházó engedményező-, a szerző engedményes-, az adós engedményezettnek neveztetett. Voltaképen nem maga a kötelem, hanem annak gyakorlása képezte az átruházás tárgyát. A praetor azonban ezt a nehézkességet megkerülte az által, hogy a meghatalmazást figyelmen kívül hagyván, azt a jogügyletet (p. adásvevést, ajándékozást) tekintette engedménynek, mely által az engedményes közvetlenül jogot nyert a neki engedményezett követelés érvényesítésére s így lehetővé tette a kötelmekben való különös jogutódlást, melynek a polgári jog szerint helye nem volt.

Az utalványnál fogva az eddigi hitelező adósát utasítja, hogy a mivel ő neki tartozott, ne többé neki, hanem az általa kijelölt új hitelezőnek fizesse vagy teljesítse. Az eddigi hitelező utalványozó-, az új hitelező utalványos-, az adós utalványozottnak neveztetett. Voltaképen itt az eddigi hitelező és eddigi adós közötti kötelem megszűnt és helyébe az eddigi adós és egy új hitelező közötti új kötelem lépett.

Kötelmek megerősítésére szolgált: 1. a felpénz, 2. a birság, 3. mellékhitelző v. mellékadós belevonása a kötelembé, 4. a zálog.

A felpénz kétféle, vagy adatik ugyanis már megkötött szerződésnek pusztá jelölül, midőn a teljesítés alkalmával beszámíttatik, a szerződés felbontása esetében pedig visszaadatik, vagy egy még nem perfekt szerződés alakszerűségeinek (p. az írásba foglalásnak) biztosításául, midőn a szerződés utólagos megghiúsulása esetén azon fél, a ki adta, elveszti, azon fél pedig, a ki elfogadta, kétszeresen visszafizetni tartozik.

A birság nem egyéb, mint magánbüntetés kikötése a fennálló kötelem nem teljesítése esetére. Ha egyedül van kikötve, csak a főkötelem nem teljesítése

esetében követelhető, ha vagylagosan a főkötelemmel vagy ez vagy az követelhető, ha a főkötelemmel együtt lett kikötve, mind a kettő követelhető.

Mellékhitelező bevonásának nem az volt a célja, hogy az adós kétszer fizessen, hanem csupán az, hogy az által, hogy a főhitelezőn kívül még más is ugyanazon teljesítést követelheti, az adós annál inkább szoríttassék a teljesítésre. De használták ezt az intézményt a képviselőt megkerülésére is. A justiniani jogban már nem szerepel.

Mellékadós a kezes, a ki az eredeti adós tartozásáért jót áll, vagyis annak megfizetésére magát kötelezi, ha a hitelező az adóstól semmit sem, vagy csak egy részt kaphatna követeléséből. A kezes a főadóssal együttesen van lekötelve. A fizető kezes az általa kielégített hitelezőtől a főadós és netaláni kezestársai elleni kereseti igényeinek átengedését követelheti, sőt ettől a fizetést is függővé teheti. Ha többen vállaltak kezességet s a hitelező még is csupán az egyiket perelte be az egész tartozásért, a beperelt kezes Hadrianus császárnak egy rendelete értelmében, a fizetési kötelezettségnek valamennyiökre való aránylagos kiterjesztését vagyis azt követelhetette, hogy tőle csak a reá eső részt hajtsa be a hitelező. Justinianus pedig szabályul kimondta, hogy a kezes az őt megperelő hitelezőtől követelheti, hogy előbb a főadós ellen forduljon, ha ez fizetéképes és minden nagyobb nehézség nélkül törvénybe idézhető. A Velleius-féle tanácsvégzemény (46. Kr. sz. u.) a nők érdekében kimondotta, hogy ha a hitelező az általok felvállalt kezesség alapján őket beperelné, magok emelhessenek az ellen perszöntető kifogást, minek folytán a hitelező eme keresetével elutasított. Justinianus császár pedig még hathatósabban intézkedett, azt rendelvén, hogy a nők által felvállalt mindenemű kezesség, ha csak nincsen 3 tanu által aláírt közokiratban kiállítva, semmis és érvénytelen legyen, a férjökért való kezesség pedig csak abban az esetben álljon meg, ha a kezességből eredt haszon nekik jutott.

Minden kötelem csupán átmeneti természetű, azért jön létre, hogy megszűnjék, és csak megszűnése által realizáltatik, mert csak akkor kapja meg a hitelező azt a vagyonértéket, mely a kötelem megalapításának célja volt.

A kötelmeket megszüntető ténykörülmények részint a polgári, részint a praetori jogból eredtek. A különbség a kétféle megszünetési mód között abban állott, hogy a polgári jognál fogva az illető kötelem a megszüntető ténykörülmény beálltával magától megszűnt, míg a praetori jognál fogva nem szűnt ugyan meg, de az érvényesítésére a hitelező által emelt keresetet az adós a praetortól kapott kifogással megghiúsíthatta, vagyis végeredményében csak oda jutott vele, mintha a kötelem teljesen megszűnt volna.

Az első kategoriába tartoznak: 1. Az előirt alak-szerűségek megtartása mellett véghez vitt fizetés, (mert a formátlan tényleges fizetés csak a nemzetközi jog szerint volt elégséges s nem egyszermind a polgári jog szerint is); tehát a nexumbeli adósság csak jelképi fizetés, a szóbeli kötelem jelképi engedés, az írásbeli kötelem megfelelő elkönnyvelés, az egyezményi kötelem kölcsönös visszalépés, a dologi szerződésekből eredt kötelem a kötelezéseként kapott-nak teljesítéskénti visszaadása által szűnt meg. 2. A valóságos fizetés, melynek érvényéhez megkivántatott, hogy kellő időben, s a kitűzött helyen teljesíttessék és hogy mind a fizető, mind az elfogadó elidegenítési képességgel birjanak, de sem az, hogy épen csak maga az adós fizessen, mert más is fizethet érte és helyette, sem az, hogy a fizetés épen csak a hitelező kezéhez történjék, mert teljesíthető a hitelező hitelezőjének vagy a hitelező megbizottjának is, sem végre az, hogy épen csak az, a mi ki volt kötve, teljesíttessék, mert a hitelező beleegyezésével mást is lehet szolgáltatni. 3. Az ujitás, vagyis a fennálló kötelemnek más kötelemmel való kicserélése, mi által az eddigi kötelem jogalapja (p. adás-vevés kölcsönné), minősége (p. nem kamatozó követelése kamatozóvá), vagy alanyai (az eddigi hitelező más hitelezővé, az eddigi adós más adóssá) megváltoztathatók. 4. A teljesítés lehetetlenülése, vagy azért, mert tárgya az adós vétke nélkül megsemmisült, a forgalomból kizáratott, vagy azért, mert a követelés és tartozás ugyanazon egy személyben egyesült (p. örökösödés folytán); vagy azért, mert a hitelező a követelés tárgyát már más nyereséges módon (p. ajándék, hagyomány folytán) megkapta; vagy végre halál által, a mennyiben bizonyos kötelmi jogok olyannyira

vannak a hitelező vagy az adós személyéhez kötve, hogy az örökösökre át nem szállanak (p. társaság, megbízás, művészi szerződés).

A második kategóriába tartoznak: 1. Az elengedési szerződés, habár pusztán kötés alakjában jött volna is létre. 2. A beszámítás, vagyis egymással szemben álló követelés és ellenkövetelésnek egymás általi törlesztése, a mennyiben t. i. egymást fedezik és már lejártak. 3. A perindítás, a mennyiben ennek következtében az eredeti kötelelem egy nagyobb terjedelmű perbeli kötelemmel pótoltatott s így a per előtt fennállott régi kötelelem teljesítése már nem követelhető. 4. Hajdanában a személyállapot megváltozása következtében. 5. A jogi érdeknek megszünte. 6. Büntetés jogtalan önszegély miatt, végre 7. a kötelelem érvényesítésére szolgáló keresetnek elévülése.

Családi jog. A római család a már fentebb (17. l.) mondottak szerint tisztán hatalmi viszony, t. i. a családfő atyai hatalmán alapszik. A neki alávetett személyekhez való viszonyát szabályozó jogelvek képezik a családi jog foglalatját. Ennek a viszonynak személyes és vagyoni oldala van; az előbbi vonatkozik a házassági jogra, az atyai hatalomra és a gyámságra, az utóbbi a házastársak vagyonjogára, és a gyermekek és gyámság alatt álló személyek vagyoni jogi helyzetére.

A házasság egy férfinak egy nővel való teljes és tartós nemi szövetkezése. Célja a férj családjának és eme család vallási szertartásainak (áldozatainak) fentartása. A házastársak személyes viszonya, a mennyiben egyáltalában jogilag szabályozva van, hatalmi viszony, névszerint a férjnek hatalma neje fölött, ki vele szemben gyermekeként tekintetik. Hajdanában minden házasságnak ez volt a következménye és csak később vált ezen régi szabály kivétellé, úgy hogy a nő nem jutott rendesen férjének hatalma alá. Házasságot csak oly személyek köthetnek, kik arra való képességgel bírnak. Egyáltalában képtelenek az örültek, a serdületlenek, a heréltek; viszonylag képtelenek a közel rokonok, közeli sógorok, a kik között rendi különbség van, tartományi tisztviselő odavaló nővel, házasságtörés vagy nőrablás, valláskülönbség miatt. Okvetetlenül megkivántatott a felek között a házassági szándék. A sajtászerű

férji hatalmat megalapító házasság ünnepélyesen együttáldozás, vagy színleges vásár által kötött, vagy pedig olyformán, hogy a nő egy teljes éven át szakadatlanul férje házában tartózkodott, minek következtében a férj őt elbirtokolta (mint valami ingó dolgot). A mely házasság nem ezeknek a módoknak valamelyikén kötött, az nem járt avval a sajtászerű férji hatalommal, az csak a nemzetközi jog szerint való házasság volt, ha csak utólagosan polgárjogi házassággá át nem változtatott. Felbontatik pedig a házasság az egyik házastárs halála vagy jogképességének csorbulása, vagy elválás által. Második (és további) házasság kötése az elsőnek (v. előbbinek) törvényes felbomlása után meg van ugyan engedve, de a gyászév letelte előtt újra férjhez menő nő atyjával és férjével együtt becstelenné váltak; a férjétől elvált nőnek sem volt szabad az esetleg születendő gyermek atyaságának konstatálhatása szempontjából, idő előtt férjhez menni. Megemlítendő még, hogy Augustus császár két hires törvénnyel meg akarta gátolni a mindinkább elharapódzó nőtlenséget és gyermektelenséget az által, hogy minden férfit 25—60 éves koráig és minden nőszemélyt 20—50 éves koráig különféle vagyoni hátrányok terhe alatt házasságra lépni kényszerített. Ugyanezen törvények kötelezték az atyát s ha ez többé nem élne a nagyatyát, ezeknek vagyontalansága esetén az anyát s illetőleg az anyai felmenőket, hogy a férjhez menő leánynak illő hozományt rendeljenek, mely részint a háztartás közös terheinek könnyebb viselésére, részint az özvegy (v. elvált) nő eltartására szolgált, miért is a házasság felbomlásakor a férj s illetőleg örökösei a hozományt a visszakövetelésre jogosultaknak kiadni tartoztak. A hozományon kívül lehetett a nőnek még külön vagyona, melynek sorsára a házasság befolyást nem gyakorolt. Azonfölül szokásban volt, hogy a férj mintegy a hozomány viszonzásául megfelelő ajándékot adjon, melyre azonban kötelezve nem volt, de ha adott is ilyen, ez hasonlólag a házasság közös terheinek könnyebb viselésére és a nő eltartására szolgált a házasság felbomlása után. Házastársak közötti ajándékozások (kivéven az alkalmi ajándékokat) semmisesek voltak, és nem lehetett helye egymás elleni bírságos vagy becstelennítő keresetnek sem.

Az atyai hatalom mindazon különös jogok foglaltatja, melyek önjogu finemű római polgárt törvényes lemenői fölött illetnek. Ezen családi uralomnál fogva az atyának joga volt gyermekét kitenni, eladni, kártérítéskép a kárvallottnak átengedni, másnak atyai hatalmába adni, részére gyámot s halála esetére örököshelyetteset rendelni, eljegyzéshez és házasságához beleegyezését adni vagy megtagadni, sőt a legrégibb időben élete és halála fölött rendelkezni. Netaláni túlszigorát a családi tanács közbenjárása mérsékelte. A gyermekek mindennemű szerzeménye az atyát illette. Keletkezett pedig az atyai hatalom jogszerű házasságban való nemzés, törvényesítés, örökbefogadás; megszűnt az atya vagy gyermek halála vagy polgárjogának elvesztése által, a hatalommal való visszaélés miatt büntetésül, az által, hogy a gyermek magasabb tisztséget nyert, vagy felszabadítás következtében (fiuknál csak 3-szori mancipatio után).

Mínthogy a hatalom alatt álló gyermekeknek saját vagyonuk nem lehetett, sem az atya és gyermekei, sem az ugyanazon atyai hatalom alatt állott testvérek között kötelmi viszonyok létre nem jöhettek, (legfeljebb csak mint természetes kötelmek szerepelhettek), szintoly kevésbé kötelezhették le a gyermekek apjukat harmadik személylyel kötött jogügylet által. Lassankint azonban a fiuk is szerezhettek külön vagyont (u. n. pekuliumot), még pedig legközelebről saját atyjoktól, de ez csak tényleg tekintetett az övék gyanánt, jogilag az atya vagyonának kiegészítő része maradt; majd saját hadi szolgálatuk által, s ez jogilag is az övék volt, melyről szabadon rendelkezhettek; azután közhivatali szolgálatuk által s ez is az övék volt; végre anyai örökségképen vagy házasság útján. Justinianus határozata szerint minden, nem az apa vagyonából eredő vagyon a fiú szabad vagyona volt, de az atya haszonélvezeti jogának fentartása mellett, mely azonban szintén megszűnt az atya halálával, hatalmának elvesztésével, fiának örökségbe adásával vagy felszabadításával.

Hajdan igen büszkék voltak a római családok fényök és tekintélyökre, ennél fogva az ennek alapjául szolgált vagyonuk fentartása családi érdek volt. Az államélet fejlődésével azonban ezt a különleges érdeket mindinkább háttérbe szorította a közjó szem-

pontja, melynél fogva az atyjától megfosztott kiskorú gyermek sorsáról megnyugtató módon gondoskodva legyen. Erre szolgált a gyámság, vagyis oltalmi jog jogi cselekvésre teljesen vagy részben képtelen önjogu személyek fölött, abból a czélból, hogy az utóbbiak cselekvési képessége kiegészíttessék és vagyonuk részökre fentartassék. Legfontosabb a serdületlenek fölötti gyámság, mely vagy végrendeleten, vagy törvényen vagy hatósági kinevezésen alapult. Általában képtelenek valának a gyámság viselésére: serdületlenek és kiskorúak, siketek, némák, örültek, katonák, püspökök, szerzetesek; viszonylag: a gyámolandónak hitelezői vagy adósai, az ő szülőivel ellenséges viszonyban állott személyek és azok, kik magokat gyámokul feltolták. Bizonyos esetekben a gyámságra hivatott egyén 50 napi határidő alatt a gyámság átvállalása alóli felmentését kérhette, névszerint hivatalánál, az u. n. gyermekjognál fogva (ha Rómában 3, Italiában 4, a tartományokban 5 élő gyermeke volt), élethivatása miatt (tudományos tanárkodás, orvosi gyakorlat), mint némely kiváltságolt czéhtestület tagja, három más gyámság ellátásánál fogva vagy bizonyos személyi viszonyai (szegénység, betegség, 70 éves kor, írás- és olvasásban való járatlanság) miatt.

A gyámság átvételekor a gyám esküt tartozott letenni arra, hogy tisztében hűségesen el fog járni, leltárt készíteni és biztosítékot adni, hogy a vagyon elkallódás esetén visszapótolható legyen. Eleintén a gyám a vagyont saját legjobb belátása szerint kezelhette, később azonban császári rendeletek értelmében mezei és külvárosi telkeket csak sürgős szükség esetén s a hatóság felhatalmazása alapján volt szabad elidegenítenie; a mely fizetéseket pedig valamely adós a gyámnak illetően felhatalmazás nélkül teljesített, nem történteknek tekintettek, hacsak az adós be nem bizonyíthatta, hogy a fizetmény a gyámolt javára fordított. A 7 éven alóli árváért mindent a gyámnak kellett végezni, az ezen kort meghaladott serdületlenért pedig beleegyezését adni, még pedig magának a jogügyletnek megkötésekor és föltétlenül, e nélkül az árvának csak olyan jogügyletei állhattak meg, a melyek neki kizárólag hasznot hajtottak, tehát reá sem veszélyt, sem kötelezettséget nem hoztak. Az árva nevelését illetőleg, mivel ez leginkább

a rokonokat illette, csak közvetve folyt be a gyám, a mennyiben rangjának és hajlamainak megfelelő nevelést indítványozott s az erre szükséges pénzösszeget kijelölte, azonfölül őt jogsértések ellen megtartalmazni és a bíróság előtt képviselni tartozott.

Ezen gyámság véget ért, ha az árva meghalt, jogképességében csorbulást szenvedett, vagy serdültségét elérte (midőn rendesen gondnok lépett a gyám helyére), azonfölül a gyám személyében, ha meghalt, jogképességében csorbulást szenvedett, a kitűzött idő vagy feltétel beálltával, mentségi oknak érvényesítése esetében és a gyám elmozdításával, mert mulasztás, ügyetlenség, botránnyos magaviselete által maga iránt gyanút gerjesztett. A gyám és árva között fenforgó szerződészerű viszonyból két kereset származott, u. m. a közönséges gyámsági kereset számadástételre, a vagyon kiadására s az okozott kár megtérítésére, azután egy számadási kereset a hűtlen gyám ellen az általa elsikkasztott vagyon 2-szeres értékének megtérítésére; mindkét esetben az elmarasztalt gyám becstelenné lett. Azonkívül felelősek voltak még az árvának a gyám kezesei, azok, a kik alkalmas voltát a hatóság előtt állították, valamint azok is, a kik egy náluk alkalmasabb egyén ajánlása által magukat a gyámsági teher alól kivonták, végre maga a gyámhatóság.

Régibb jog szerint az atyai vagy férji hatalom alatt nem álló nőknek is kellett életfogytiglan gyámság alatt lenniök, részint korlátolt jogi cselekvési képességek kiegészítése, részint az atyafiság érdekeinek megóvása céljából, a női vagyon fentartása által. A női gyám csak beleegyezését adta a jogügyletek megkötéséhez, de sem vagyonkezeléssel nem foglalkozott, sem a nőnek felelősséggel nem tartozott. Midőn utóbb a gyámi beleegyezés kikényszeríthetővé vált, sőt számtalan módon kijátszatott, ezen gyámság ritkulni kezdett, s Diocletianus császár óta teljesen kiment a divatból. A Vesta-szüzek és a gyermekjoggal bíró férjes nők régebben is ki voltak véve ezen gyámság alól.

A gondnokság is hasonló oltalmi jog, mint a gyámság s leginkább a következő esetekben fordult elő, u. m. örültek és tompaelméjüeknél, hatóságilag tékozlóknak nyilvánított egyéneknél, kiskoruaknál (mint a gyámság folytatása, betöltött 25. életévükig),

testi fogyatkozásban szenvedőknél (siketek, némák, vakok), különféle okokból (p. hireveszett, vagy ellenséges fogságba esett római polgár, a nyugvó örökség és a csódtömeg fentartása céljából), végre a méhmagzat érdekében, midőn a terhes anya a hagyatékából rangszerű eltartást nyert. A gondnok soha sem hivatott meg végrendeletileg, hanem csak a törvény, vagy az illetékes hatóság által. Összes teendői a vagyionkezelésre voltak szorítva s hatásköre majd szabadabb, majd korlátoltabb volt, vagy az összes vagyionjogi ügyek kezelésére, vagy csak egyes ügyletekre kiterjedő. Egyebekben a gyámság iránti szabályok hasonlóság útján a gondnokságra is alkalmaztattak.

Örökjog. A természetes személy halálával megszűnnek mind azon jogai, melyek az ő személyéhez kötve valának, nevezetesen az ő atyai és férji hatalma, személyes szolgálmai, a társasági, megbízási viszonyból folyt jogai, a tényleges birtok. De nem szűnnek meg a tiszta vagyionjogai, melyeknek a hátramaradottakra való átszállása képezi az öröklési jogot.

Igazi örökösödés csak egyetemes jogutódlás (22. l.) mellett képzelhető, vagyis olyformán, hogy az elhunytnek összes vagyionjogai mint valamely összetartozó egész szállanak át egy vagy több túlélőre, minek következtében az egy vagy több túlélő utód a vagyion eddigi alanyának helyébe lép s ennek szerepét tovább folytatja. Az örökös tehát jogilag ugyanaz a tulajdonos, hitelező, adós, a milyen tulajdonos, hitelező, adós az elhunyt örökhagyó volt, a miből következik, hogy az örökös még az örökségből ki nem kerülő adósságokért (s ha többen vannak, mindegyikök a maga örökrésze arányában) is felelős. Ebben a személyes és korlátlan szavatolásban az adósságokért, fekszik a római jog szerint az örökös egyetemes jogutódlásának súlypontja. Az egyetemes jogutódlás mellett azonban lehetséges még egy különös jogutódlás is, melynél fogva valaki az elhunytnek csak egyes vagyionjogaiba lép, a mi mindig csak az egész örökség rovására történhetik, úgy hogy ilyen különös jogutódlás föltételezi az egyetemest. Ezt a különös jogutódlást nevezik hagyománynak, a különös jogutódot hagyományosnak, a ki nem lép, miként az örökös, az elhunytnek összes vagyionjogaiba de nem is felelős az ő adósságaiért.

Legrégibb időben a családi vagyonnak tekintett hagyaték a legközelebbi atyafiakra s ilyenek hiányában a nemzetségre szállott. De már a XII táblás törvény ezt a szabályt tartalmazta: „a mint ki-ki vagyónáról s gyámságáról intézkedett, úgy legyen jog és igazság“, vagyis az örökhagyó végrendelet útján is intézkedhetett a maga vagyónáról, így végrendelet és törvény voltak az örökségre való meghívás módjai, még pedig akkép, hogy a végrendeleti öröklés kizárta a törvényest és megfordítva. Minden öröklésnek általános feltételezései valának: az örökhagyó halála (élő ember után nem lehet örökölni), az elhunytnak vagyoni jogi képessége (hogy legyen miben örökölni, akár cselekvő, akár szenvedő legyen az ő hátrahagyott vagyona), az örökösnek a fentebbi két mód valamelyikén történt meghívása, és az örökségnek az örökös által való megszerzése.

Maga az öröklés vagy a polgári, vagy a praetori jog szerint ment végbe, az első esetben tulajdonképi öröklésnek, öröklési jognak, a másodikban csupán a hagyaték birtoklásának nevezték. De a praetor a hagyaték pusztá birtokosát is valódi örökös gyanánt védte, hacsak valaki erősebb jogczím alapján az örökséget tőle el nem perelte. A két öröklési rendszer több pontban különbözött egymástól, így a polgári jog szerint csak az elhunytnak atyafiai, praetori jog szerint bizonyos vérrokonai s a túlélő házastárs is meg voltak hívva az örökléshez; a polgári jog a végrendeletekhez szigorúbb formákat kívánt, mint a praetori jog; a polgári jog szerint csak az örökhagyó halálakor ugyanannak atyai hatalmában állott egyének voltak szükségbeli örökösök, a praetori jog szerint a hatalom alól felszabadítottak is; a polgári jog szerint némelyek tudtokon és akaratjokon kívül szereztek meg az örökséget, a praetori jog szerint nem; a polgári jog szerint a meghívott akkor fogadta el az örökséget, a mikor neki tetszett, a praetori jog szerint elfogadási nyilatkozata bizonyos határidőhöz volt kötve; a polgári jog szerint csak rendes örökségi keresettel, a praetori jog szerint gyorsleflyású praetori tilalommal védte magát az örökös. Minthogy pedig ezek szerint a praetori jog gyorsabban juttatta az illetőt a hagyaték élvezetéhez, még azok is fogadták el inkább a praetor kezéből a hagyaték birtoklását, a kiknek örökjoga a polgári jogban gyökerezett.

Ha hosszabb idő telt el, míg valaki az örökségre jelentkezett, az örökséget ezen idő alatt nyugvónak nevezték és jogi személynek tekintették, hogy mint ilyen az örökhagyónak vagyoni jogi személyisége, melynek a jelentkező örökösre kell majd átszállania, időközben is fentartassék. Ha azonban valamely örökséghez örökös egyáltalában nem jelentkezett, akkor ez az örökség uratlanná vált, mely régibb jog szerint bárki által egy év alatt elbirtokolható volt. De Augustus császárnak egyik törvénye szerint a fiskusra szállt.

Végrendelet az örökhagyónak ünnepélyes alakban tett az iránti intézkedése, hogy ki legyen örököse s hogy mi történjék halála után az ő vagyonával. Kellékei valának: az örökhagyó végrendelezési képessége, az előszabott alakszerűségek megtartása, érvényes örökösnevezés. Végrendelezési képességgel csak teljes jogu római polgárok bírtak, tehát sem rabszolgák, sem idegenek, sem száműzöttek, sem a saját vagyonnal nem bíró, még hatalom alatt álló családfiúk (kivéven a császárság joga szerint már elismert saját vagyonuk tekintetében), sem cselekvés-képtelenek (serdületlenek, tékozlók, örültek), sem a végrendelezési jogtól világosan megfosztott egyének, sőt a régi jog szerint még a nők sem bírtak avval. Az alakszerűségek valának: a népgyűlés, vagy a csatarendben álló nép előtt, később az általános mancipatio alakjában való végrendelezés, míg nem a praetor sokkal egyszerűbb és kényelmesebb formát talált ki, t. i. a végrendeleti okiratnak 7 meghívott tanu által való aláírását és megpecsételését. A keresztény császárok alatt divatba jöttek az u. n. közvégrendeletek, melyek abban állottak, hogy az örökhagyó végső akaratát minden különös formáság nélkül jegyzőkönyvbe vétette, vagy kész végrendeletét a császár kezeibe tette le. A magánvégrendeletekre nézve pedig Justinianus császár azt határozta, hogy az örökhagyó végső akaratát különösen e célra meghívott 7 alkalmas tanu előtt nyilvánítsa, hogy végrendelezését semmiféle más ügylettel félbe ne szakítsa, és hogy ha szóval csinálja végrendeletét, a tanuk előtt érthető nyelven tegye, ha pedig írásban, a szokott írásjegyekkel írja le, mind ő maga, mind a tanuk aláírják és megpecsételjék. Ezeken kívül voltak még u. n. kedvezménye-

zett végrendeletek, p. a faluhelyen, járvány idején, csupán a gyermekek javára, vagy a katonák által alkotott végrendeletek. Végrendeleti tanúk nem lehettek rabszolgák, idegenek, nők, serdületlenek, örültek, némák, siketek, végrendelkezésképtelenek, becstelenek, hatóságilag tékozlóknak nyilvánított egyének, a gyermekek és testvérek, valamint a kinevezett örökös; az, a ki az örökhagyó helyett írta a végrendeletet, nem alkalmatlan tanú ugyan, csak hogy minden a saját javára szóló rendelkezés azon eset kivételével, ha ő volna egyszersmind az egyedüli törvényes örökös a Libonius-féle tanácsvégzemény értelmében oda nem írtnak tekintendő.

Örökösnek csak azt lehet kinevezni, ki úgy a végrendelet alkotásakor, mint az örökség megnyitától egészen annak megszerzéséig öröklési képességgel bír; esetleg még rabszolgát is, ha csak az ő ura öröklésre képes, midőn persze a rabszolgának hagyott örökség is az ő urára száll, de saját rabszolgáját az úr csak a szabadság hátrahagyásának feltétele alatt nevezheti ki. Justinianus császárnak egy rendelete szerint már maga az örökösül való kinevezés a rabszolgának egyúttal való felszabadítását jelenti. Nem bírnak azonban öröklési képességgel a vagyoni jogi forgalomra képtelen idegenek, a kik szabadságukat elvesztették, a Vesta-szűzek, felségsértők és ezeknek gyermekei, bizonyos hitehagyók és eretnekek, a gyászév meg nem tartásával újra férjhez menő nők (54. l.), gazdag, t. i. az első censusi osztályba tartozó polgár hagyatékában a nők általában (kivéven a gyermekjoggal bírókat), s a bizonytalan (vagy még nem is létező, vagy csak egy későbbi körülmény folytán meghatározható) személyek. De még az öröklési képesség fenforgása esetében is az örökösnevezés csak úgy érvényes, ha az örökhagyó igazi akaratának megfelel és az ő jóakarátának kifolyása (sem perbe keverni, sem büntetni, sem kelezébe keríteni nem lehet valakit az örökösnevezés által), és ha határozottan minden kétséget kizáró módon történt. Az örökösnevezés a végrendelet lényeges kelléke, tőle veszi az egész végrendelet a maga erejét, ugyanazért hajdanában avval kellett a végrendeletet meg is kezdeni, mignem Hadrianus császár megengedte, hogy a kitagadással is lehessen megkezdeni, Justinianus pedig a sorrendet egészen közömbösnek nyil-

vánította. És parancsoló szavakkal kellett az örököszt kinevezni: N. fiam legyen örökösöm! Parancsolom, hogy N. legyen örökösöm! Ezt a megszorítást a 4. században Konstantin császár fiai eltörölték és elégségesnek nyilvánították, akármiféle kifejezéssel történik az örökösnevezés, hacsak az örökös személye határozottan meg van jelölve. Ha csak egy örökös van kinevezve, ez kapja az egész örökséget, habár a végrendelet nem említi is föl világosan (mert vagy végrendelet vagy törvény szerint történik az öröklés). Ha többen vannak kinevezve, de a részek megjelölése nélkül, egyenlően osztozkodnak. Ha a valamennyi örökösnek hagyott részek együttvéve az örökséget meghaladják, aránylagos levonás áll be; ha ki nem meríti, örökrészeik aránylag nagyobbodnak. Az utóbbi szabály alól kivételnek akkor van helye, ha némely örökösök együttesen vannak kinevezve, mert akkor az ezek egyikének elestével megüresedő rész a vele együtt kinevezettek részét szaporítja csak, és nem valamennyi örökösét.

Az örökösnevezésen kívül az örökhagyó másod-, harmad- stb. fokú örökösöket is nevezhet ki arra az esetre, ha a közvetlenül előtte kinevezett nem lenne örökössé, ez az u. n. örököshelyettesítés, melynek egy különös esete, midőn az örökhagyó serdületlen gyermeke helyett nevez ki örököszt arra az esetre, ha gyermeke serdülségének elérte előtt, tehát oly korban halna el, midőn még nem csinálhatott végrendeletet. Azonfölül mindentéle mellékhatározatok is tehetők be a végrendeletbe, kivéven lehetetlen és tilos, valamint bontó föltételeket és időhatározásokat, melyek oda nem irtaknak tekintetnek, az örökös pedig még is megkapja a neki szánt örökséget. Ellenben felfüggesztő feltételek és célhatározások érvényesen iktathatók a végrendeletbe. A fölfüggesztő feltétel beálltáig az örökség megnyílása is függőben marad, meghiusulása esetén a kérdéses végintézkedés elveszti hatályát; itt érdekes az u. n. Mucius-féle óvadék, melynek letétele mellett a kinevezett megkaphatja az örökséget már életében, habár olyan tőle függő nemleges föltétel alatt neveztetett volna ki, melynek beállását csak az ő halálakor lehetne bizton konstatálni, p. ha soha Rómába nem utazik.

A végrendelet lehet vagy semmis, vagy megáradható; még pedig kezdettől teljesen érvénytelen:

ha a formaságok meg nem tartattak, ha abban érvényes örökösnevezés hiányzik, ha az örökhagyónak nem volt végrendekezési képessége, ha olyan közeli rokona mellőztetett, kit nem volt szabad hallgatással mellőzni, ha az összes kinevezettek már a végrendelet készítésekor sem éltek. Megerőtlenítővé válik a végrendelet, ha az örökhagyó a végrendekezési képességét vagy családi önállóságát elveszti, ha utóbb az összes kinevezettek elesnek, ha az örökhagyó maga megsemmisíti (elégeti, szétszakítja, vagy újabb végrendeletet készít, mert csak az utolsó igazi végrendelet), ha az örökhagyónak utóbb fia születik, kit nem szabad mellőznie, ha valaki kegyeletlenség czimén a végrendeletet megtámadhatja.

Kivételes megítélés alá estek a katonai végrendeletek, melyeknél a fortuna egészen mellékesnek nyilvánított, ha csak a végrendelező igazi akarata megállapítható; azonkívül csinálhatott a katona több végrendeletet is, melyek a mennyiben összeegyeztethetők, mind érvényesek; szabad volt neki vagyoni jogi forgalomra nem képes egyéneket is örökösökül kinevezni, a miről pedig nem rendelkezett, az a törvényes örökösöknek jutott, a felbontó föltételt vagy időhatározást az örökösnek respektálnia kellett, mert a végrendelező akarata volt a döntő momentum. Ezen kiváltságos végrendelet megtartotta érvényét a katonának tisztességes elbocsátásától számított egy teljes esztendeig, azontúl már csak a közönséges jog szabályai szerint alkotott végrendelet alapján lehetett utána örökölni, nem tisztességes elbocsátása esetén pedig a kiváltságos végrendelet azonnal elvesztette érvényét.

Törvényes öröklésnek végrendelet nem léteben, következőleg az eleintén érvényes végrendelet megdőlte esetében is, volt helye.

A XII táblás törvény szabadszületésű polgár után meghívta első sorban azokat, kik közvetlen atyai hatalma alatt állottak (ugyanazért kiválóan is övéinek nevezettek), másod sorban a legközelebbi atyafiakat, s ilyenek nem léteben harmad sorban a nemzetséget; felszabadult polgár után első sorban az övéit, ilyenek nem léteben másod sorban kegyurát és ennek leszármazóit, harmad sorban a nemzetséget.

A praetorok ezt a rendszert lényegesen kibővítették, a mennyiben nemcsak az atyafiakat, hanem

a vérrokonokat is meghívták a törvényes öröklést utánzó hagyaték birtoklásához, névszerint szabadszületesű polgár után első sorban az örökhagyónak övéit és volt övéit (t. i. azokat, kiket még életében felszabadított volt) még pedig törzsök szerint, másod sorban mindazokat, kik a polgári jog szerint is hivatva valának (övéit, atyafiait, a nemzetséget), harmadsorbau vérrokonait az íz közelsége szerint, negyed sorban túlélő házastársát, ki vele haláláig jogszerű házasságban élt; felszabadult polgár után első sorban övéit és volt övéit, másod sorban a polgári jog szerinti törvényes örököseit, harmad sorban a fölszabadulása után született vérrokonait az íz közelsége szerint, negyed sorban a kegyúr atyafiait, ötödik sorban kegyurának netaláni kegyurát, ennek gyermekeit és amannak szüleit, hatodik sorban túlélő házastársát, hetedik sorban a kegyúr és nejének összes vérrokonait 6-ik ízig. Azonfölül azt is határozta még a praetori hirdetmény, hogy minden osztályban mindig az izre nézve közelebb álló kizárja a távolabbi vérrokonokat (ízörökség), és hogy a távolabbi osztályokra csak akkor kerül a sor, ha az előbbi osztályból senki sem kérte a hagyaték birtoklását (rangörökség).

Justinianus császár a törvényes öröklést gyökereken átalakította az által, hogy egészen a vérségi kötelékre alapította. A legujabb római jog szerint ugyanis a törvényes öröklésre jogosítottak négy osztályba vannak sorozva: 1. leszármazók, úgy hogy mindig a közelebbi kizárja a tőle leszármazó távolabbit, de az, hogy az örökhagyó övéi közé is tartozott-e vagy sem, már nem jön tekintetbe; 2. a felmenők ízközelség szerint s velök együtt az édes testvérek és a már elhunyt édes testvérek gyermekei; 3. a mostoha testvérek és a már elhunyt mostoha testvérek első ízi gyermekei; 4. a távolabbi oldalrokonok közelség szerint. Azonfölül meghagyta Justinianus a praetori hirdetmény által behozott íz- és rangörökséget. Többszörös rokonság az örökhagyóval többszörös meghívásra és örökrészre ad igényt. Az első osztályban az öröklés törzsök szerint, a második osztályban, ha csupán szülők örökölnek, ágak szerint, s ha a szülőkkel együtt testvérek is, fej szerint, ha testvérek és testvérek gyermekei, törzsök szerint, a harmadik osztályban szintén fej s illetőleg törzsök szerint, a negyedik

osztályban, ha egyenlő közelségűek örökölnek hasonlóan fej szerint. Felszabadult után mindenek előtt annak vérszerinti leszármazói, ilyenek nem léteben a kegyúr és ennek leszármazói s ha ilyenek sincsenek, a kegyúrnak ötödizigleni rokonai örökölnek. Azonkívül Justinianus rendkívüli öröklési jogot adott a hozomány nélkül szükölködő szegény özvegynek vagyonos férje hagyatékának $\frac{1}{4}$ -ére, de ha 3–4 gyermekével együtt pályázott, csupán haszonélvezésül, továbbá örültnek hagyatékában az ő ápolóinak, ha végrendeleti vagy törvényes örökösei ezt a kötelességet teljesíteni elmulasztották volna, végre öröklésre képes rokonok hiányában ama testületnek, melyhez az elhunyt állásánál fogva tartozott.

Nehogy az örökhagyó legközelebbi rokonait meg nem érdemlett mellőzés vagy kitagadás által sújtassa, behozatott az u. n. szükségbeli örökösödés. Ez eleintén csupán alakí volt, t. i. azok a legközelebbi rokonok megkivánhatták, hogy az örökhagyó őket ne mellőzhesse, ha világos kitagadásukat tőle meg nem érdemelték (a hallgatással való mellőztetés a végrendeletben nagy szégyennek tartatott), hanem hogy őket vagy nevezze ki, vagy tagadja ki világosan, mert csak így konstatálható, hogy reájuk valóban is gondolt. A fiúkat névszerint kellett, a leányokat és unokákat egész általánosságban is lehetett kitagadni. Ha az örökhagyó ezt elmulasztotta, a mellőzött fiú a végrendeletet megsemmisíthette, úgy hogy törvényes öröklés állott be, a mellőzött leányok és unokák pedig a kinevezett örökösök mellett, (ha ezek az örökhagyó övéi közé tartoztak) egy fejszerinti részt követelhettek. Csak a katonák végrendeletei nem estek ezen megszorítás alá. A praetorok ezt az intézményt is kibővítették, amennyiben a mellőzötteknek megadták a végrendelet ellenére a hagyaték birtoklását, de nem semmisítették meg emiatt a végrendeletet, hanem egyszerűen félreszorították a végrendeleti örökösöket, ha ezek nem voltak az örökhagyó gyermekei, míg ha szintén az örökhagyó gyermekei voltak, a mellőzöttek ezekkel együtt örököltek. Ha a mellőzött gyermekek e jogukkal nem élhettek, helyettük a kinevezett gyermekek kérhették e czímen a hagyaték birtoklását s ilyenéknép esetleg a saját örökrészőket gyarapíthatták. Azonfölül azt is határozta a praetori hirdetmény, hogy minden finembeli

leszármazót névszerint kell kitagadni és csak a nőnembeli leszármazókat szabad egész általánosságban kitagadni. Minthogy ezen pusztá alakiság nem bizonyult elégségesnek a családi érdekek biztosítására, ama jogszabály fejlődött, hogy az örökhagyó a hozzá legközelebb állókról nemcsak megemlékezni, hanem nekik valamit hagyni is tartozik, legalább egy részét annak, a mit végrendelet nemlétében törvényes örökösödés útján kaptak volna. Ez volt az anyagi szükségbeli vagy köteles rész iránti jog. Ha az örökhagyó e köteletségének meg nem felelt, kegyeletlen végrendeletét az illetők azon ürügy alatt támadhatták meg, hogy az örökhagyó bizonyosan nem volt eszénél, midőn végrendeletét alkotta, már pedig örült embernek végrendelete meg nem állhat. A köteles részre jogosult személyek valának az örökhagyónak leszármazói és szülei, valamint (N. Konstantin császár óta) az atyai részről való testvérek, de az utóbbiak csak akkor, ha az örökhagyó egy ocsmány személyt elébök tett, t. i. ezt kinevezte, őket pedig kihagyta. A köteles rész pedig a törvényes osztályrésznek $\frac{1}{4}$ -e, Justinianus császár rendelete szerint pedig $\frac{1}{3}$ -a, ha négy vagy ennél kevesebb, $\frac{1}{2}$, ha négynél több örökös létezett. Bármely a köteles részt terhelő korlátolások oda nem irtaknak tekintetnek. Ha az örökhagyó a köteles részre jogosultakat ok nélkül mellőzte, vagy kitagadta, vagy nekik a köteles résznél kevesebbet hagyott, az ez által megsértett egyén 5 éven belül kegyeletlenség czímén megtámadhatta a végrendeletet, mely ennek következtében megerőtlenül, ha az összes köteles részre jogosultak lettek jogtalanul kizárva, ellenben csupán részben, ha nem valamennyi jogosult záratott ki, mert akkor csak annyiban semmisült meg a végrendelet, a mennyiben a megsértett igények kielégítésére szükséges. Mint merő megtorló kereset nem száll az át az örökösökre. Nem volt helye a köteles rész iránti jognak, ha az arra jogosított kizáratását rossz magaviselete miatt megérdemelte, vagy ha az örökhagyó épen a kitagadás által biztosította a jogosított részére, a ki bárgyú, tékozló serdületlen, a vagyont (u. n. jó indulatú kitagadás), vagy ha a végrendelező mint katona csinálta végrendeletét. Es nehogy a köteles rész élők között történt elidegenítések által megcsonkíttassék, a jogosított az olyan ajándékozásokat, vagy kiházasításokat:

melyek a köteles részt kevesbítették, szintén kegyeletlenség czímén megtámadhatta. A szegény özvegy az őt megillető örökrészt egy sérelmes végrendelet ellenében szintén köteles rész gyanánt követelhetette.

Justinianus császár az alaki és anyagi szükségbeli örökjogot teljesen egybeolvasztotta s a következőket rendelte: 1. az örökhagyó a maga leszármazó vagy felmenő rokonainak nemcsak köteles részt tartozik hátrahagyni, hanem őket egyszersemind örökösivé kinevezni (puszta hagyományrendelés nem elég-séges), 2. kizárnia csak törvényes okból szabad őket (a leszármazókra nézve 14, a felmenőkre 8 volt a törvényben megállapítva), 3. mellőzés vagy alaptalan kitagadás esetén a végrendeletnek csupán az örökösnevezéseket illető része válik érvénytelenné s a szükségörökösökre nézve beáll a törvényes örökösödés, melynek kieszközlésére nem többé a kegyeletlenségi, hanem a rendes örökségi kereset vagy per szolgált, a végrendelet egyéb tartalma (gyámrendelések, hagyományok, örökshelyettesítések, felszabadítások) fennmarad. Minthogy a császárnak ezen törvénye a testvérek szükségbeli örökjogát nem érintette, erre vonatkozólag továbbra is az előbbi jog irányadó, névszerint törvényesen megállapított kitagadási okok itt nem léteznek.

Valóságos örökössé valaki csak akkor lett, ha a részére megnyílt örökséget meg is szerezte. Ez pedig tisztán tőle függött, azért nevezték önkényes örökösnek. Ha sejtette, hogy az örökség el van adósodva, nem fogadta el. Ámde az örökhagyó legközelebbi hozzátartozóira és a szabadság egyidejű megadásával örökösökül kinevezett rabszolgáira tudtokon és beleegyezésükön kívül, elfogadás nélkül, szállott az örökség. Hogy tehát őket kár ne érje, a praetor az előbbieknak megengedte, hogy az örökségbe való beavatkozástól tartózkodhassanak, az utóbbiaknak pedig, hogy az örökhagyó halála után való szerzeményeket a hagyatéktól elkülöníthessék. Az önkényes örökös elfogadási nyilatkozat által szerezte meg az örökséget, vagy pedig hallgatag magaviselete által (beleült a vagyomba s rendelkezett); ennek a klasszikus jogászok idejében legfeljebb 100 nap alatt kellett megtörténnie. A végrendeleti örökösnek ilyenkor ujjaival kellett csettentenie, ruháját magáról levetnie és valódi vagy tettetett örömmel tánczolnia és ugrándoznia. A jus-

tiniani jog már nem ismeri az ünnepélyes elfogadást.

A ki az örökséget elfogadja, avval együtt annak minden terheit is elvállalja (ezek között a családi istentisztelet fentartását is); azért csak olyan fogadhatja el, a ki magát érvényesen lekötelezheti, esetleg tehát az atya, úr, gyám, gondnok beleegyezése szükséges. Továbbá csak úgy lehet elfogadni, a mint megnyílt, határozottan és komolyan. Képtelenek az örökség megszerzésére: a nőtlenek, ha 100 nap alatt meg nem nősülnek; a gyermektelenek a nekik szánt örökség fele részére, gyermektelen házastársak egymás között $\frac{9}{10}$ részére; a rosszhírű nők; a második házasságra lépő szülő az előbbi házasságból származó gyermekei miatt. A képtelentől elvont örökség vagy örökrész háramlásnak neveztetett, de a keresztény császárok óta ez a szerzési képtelenség kiment a gyakorlatból.

Bizonyos esetekben az örökség megnyílása maga is függőben maradt, így ha a valószínű örökös még meg sem született, vagy mert még serdületlen és a családhoz tartozóságát kétségbe vonják, vagy mert a végrendelet érvényét támadták meg, vagy mert az örökös örültsége miatt nem fogadhatja el az örökséget. Ilyenkor a praetor ideiglenesen megadta a hagyaték birtokát a terhes özvegynek, vagy a serdületlennek, vagy a végrendeleti örökösnek, vagy az örült gondnokának.

Az elfogadás nem volt kötve határidőhöz, kivéven, ha maga az örökhagyó bizonyos határidő megtartását feltételül tűzte ki, vagy ha valaki kegyeletlenség czímén a végrendeletet meg akarta támadni, hogy legyen, ki ellen fordulhasson, vagy ha a hatóság az elfogadás körül érdekelték (u. m. a hitelezők, társörökösök, hagyományosok, vagy maga a meghívott örökös) kérelmére bizonyos meggondolási határidőt (rendesen 100 napot) tűzött ki, midőn ennek nyilatkozat nélkül való lefolyása esetében a meghívott örökös visszautasítónak, Justinianus szerint pedig (ki ezt az időt 9–12 hónapra szabta) elfogadónak tekintetett, végre a régibb jog szerint az a veszély is sarkalta a meghívottat az elfogadásra, nehogy ellenkező esetben valaki őt a hagyaték elbirtoklása által ugyanannak megszerzésében megelőzze (ez később kiment a szokásból).

Csak az szerezheti meg az örökséget, a kinek részére megnyílt, ha tehát a meghívott a megszerzés előtt meghalt, az ő örököseinek nincs igényök arra a meg nem szerzett örökségre. Mindazáltal a klaszikus jogászok idejében a meghívott örökös a még meg nem szerzett örökséget másra ruházhatta át, ki ennek következtében mint egyetemes jogutód az ő helyébe lépett, holott a már megszerzett örökségnek másra való átruházása mindig csak különös jogutódlást eredményezett. A keresztény császárok törvényhozása pedig megengedte, hogy a megszerzés előtt meghalt örökösnek saját örökösei a megszerzésre még fenlévő idő alatt magok szerezhették meg azt az örökséget.

Justinianus császár a meghívott örökösnek megadta a leltár jogkedvezményét, mely szerint azon örökös, ki a meghívás megtudásától számított 3 hónap alatt a hagyatékról pontos leltárt készített, (melyet a hagyatéki hitelezők kívánságára esküvel kellett megerősítenie), csak az örökség erejéig felelt a hagyatéki adósságokért. Viszont a hagyatéki hitelezőket az elkülönítés jogkedvezménye illette, melynél fogva 5 éven belül a hagyatéknak az eladósodott örökös saját vagyonától való elkülönítését kívánhatták oly czélból, hogy első sorban ők nyerjenek kielégítést a hagyatékból.

Több örököstárs között az örökség megszerzése következtében u. n. jogközösség támadt, melynek megszüntetését mindenik örököstárs az örökségi osztályperrel követelhetette. Ha valamelyik örököstárs a megszerzéstől elesik, a megüresedett örökrész a többiek osztályrészét szaporítja (u. n. növedékjog). Bizonyos örökösök pedig csak azon feltétel alatt részesülhetnek az örökségben, ha előbb azt a vagyont, melyet még az örökség megnyílása előtt szereztek, méltányos felosztás czéljából a közös örökségbe beszolgáltatják, vagy pedig legalább utólag mint előre kapott értéket a saját örökrészökbe beszámítani engedik, így tartozott a még az atya életében felszabadított fiú a maga külön szerzeményét, s a férjhez ment leány a kapott hozományát beszolgáltatni s illetőleg beszámíttatni.

A megszerzés előtt a meghívott az örökséget vissza is utasíthatta a megszerzés után már nem, mert a ki egyszer örökössé lett, mindig az maradt s

így a következményeket is viselni tartozott; kivételesen az örökség megszerzése azonban mégis felbontatott, p. ha a legközelebbi örökös, a kire az örökség akarata ellenére is rászállott az örökségbe való beavatkozástól tartózkodott (67. l.), vagy ha az önkényes örökös a megszerzés ellen visszahelyezést nyert, vagy ha a végrendelet utóbb megdőlt (63. l.), vagy ha a katonai végrendeletben kitűzött felbontó feltétel vagy időhatározás beállott, vagy ha örökös-helyettes kinevezése esetében az előző örökös az általa elhamarkodott visszautasítás ellen visszahelyezést nyert, vagy ha az örökös a már megszerzett örökségtől érdemtelenség miatt megfosztatott (71. l.). A hagyaték birtoklásánál nem lehetett szó visszautasításról, mert a praetor azt senkire rá nem tukmálta, hanem csak az önként jelentkezőnek adta oda; a ki tehát elmellőzni akarta, egyszerűen nem jelentkezett.

Az örökjog védelmére szolgált az örökségi kérés, melyet az, ki már örökkössé lett, bárki ellen indít, a ki az ő örökösi minőségét kétségbe vonja. Persze az örökösnek a maga örökjogát be is kell bizonyítani vagy a javára szóló végrendelet felmutatásával, vagy az örökhagyóval való legközelebbi rokonságának kimutatásával, a mi ellen az alperes egy későbbi végrendeletet felmutathat, vagy még közelebbi rokonságát kimutathatja. Legyőzetés esetén minden a birtokában lévő hagyatéki dolgokat tartozik kiadni az időközi gyümölcsökkel és járulékokkal együtt ugyanolyan módozatokkal, mint a tulajdoni perben legyőzött alperes (30. l.). Az örökség birtoklását a praetortól kérendő különféle birtoktilalmakkal lehetett megvédelmezni.

Örökös nélküli hagyatékok a fiskusra szállottak, ki szintén egyetemes jogutód gyanánt tekintetett, de az adósságokért csak a hagyaték erejéig volt felelős, jogát pedig 4 év alatt érvényesíteni tartozott. Ha a fiskus foglalási jogát nem érvényesíti, az elhúnytnak hitelezői kérhetik a hagyatékot, mely a csődeljárás elvei szerint közöttük kiosztatik; ebben az esetben az örökhagyó mindennemű rendelkezései hatályukat veszti, még a felszabadítások is, hacsak Marcus Aurelius császár egyik rendelete értelmében vagy magok a felszabadítottak, vagy egy harmadik a felszabadítások érvényének fentartása végett a

hagyaték kiadását nem kéri, a mi azonban csak kellő biztosíték mellett történik, hogy t. i. a hitelezők ki fognak elégíttetni. Azt, a kinek a hagyaték kiadatott, szintén örökös és egyetemes jogutód gyanánt tekintették, a rabszolga legott felszabadult mint olyan, kinek kegyura az alvilágban van.

Az örököshöz hasonlított az is, ki a már megszerzett örökséget az örököstől ennek érdemetlensége miatt elragadta, p. az érdemetlenek örökös vagy hagyományos társai, a hagyomány kifizetésével terhelt örökös s főleg a fiskus. Az érdemetlenségnek számos esetei valának, melyek mind az örökhagyó ellen elkövetett bántalomban, vagy rendelkezéseinek meg nem tartásában gyökereztek.

Egyetemes jogutódként tekintetett még egészen a császárok idejeig a csődtömeg, a császárok óta pedig a felségsértés miatt elkobzott vagyontömeg megvevője is, de az adósságokért csak a tömeg erejéig tartozott jótállani.

A hagyományok útján való vagyonszerzés a rómaiak között általánosan el volt terjedve. Sértés számba ment, ha valaki végrendeletében az ő barátjairól meg nem emlékezett. Még a leggazdagabbak és legmagasabb állásuk sem vetették meg a hagyományokat. A híres Cicero maga mondja, hogy az ő törvényszéki véd- és vádbeszédjeiért 20 millió sesterciusnál (2 millió forintnál) többet kapott különféle hagyományok útján barátjaitól. S midőn Lepidus triumvir Afrikában meghalt, az volt Octavianus kollegájának (Augustus császárnak) legelső kérdése, hagyott-e neki valamit? Nem csoda tehát, hogy ezen jogintézmény a legtüzetesebb szabályozásban részesült.

A hagyományoknak két alakja létezett, u. m. a régi szigorú polgári jog szerinti (eredeti) hagyományok és a szabadabb felfogáson alapuló (későbbi) hitbizományok. Hagyomány csak érvényes végrendeletben, mindjárt az örökösnevezés után, parancsoló szavakban volt elrendelhető, a minnek persze szigorú hatásai is voltak, ellenben hitbizomány végrendeleten kívül is egyszerű kérőlevélben volt nyilvánítható. Ezt a kérőlevelet fiókvégrendeletnek nevezték, az örökhagyó az illetőnek hitére bízta, hogy végső akaratát teljesítse. Eleintén nem is volt ennek jogi fogánatja, de az előnyök, melyeket a hagyományozás

ezen módja nyújtott, sokkal szembeszökőbbek és kézzelfoghatóbbak voltak, semhogy a praktikus észjárású praetorok segédkezet ne nyújtottak volna az ilyen végakarát kényszerű érvényesítéséhez. Csakhamar a fiókvégrendeletek különféle fajai (végrendeletben megerősített, végrendeletben meg nem erősített, végrendeleten kívüli fiókrendeletek) támadtak s ezen ügyek tárgyalására külön bíróság szerveztetett. A fiókvégrendelethez csupán 5 tanu kívántatott és egy kényelmes záradékkal bármely végrendeletet egy csapással át lehetett változtatni fiókvégrendeletté, a mivel azt érték el, hogy a legtöbb végrendeletből elhárították az érvénytelenség veszedelmét, a kinevezett örökös evvel csak nyert, mert míg a végrendelet alapján egy furfangos örökségvadász kizavart volna őt a vagyonból, a fiókvégrendeleti záradék mellett egészen biztonságban érezhette magát, mert az a körülmény, hogy a fiókvégrendelet alapján csak egytetemes hitbizományosnak nevezték őt, nem volt annyira lényegbevágó reá nézve.

Hagyományyal mindenki terhelhető, a ki az örökagyó bőkezűségéből s halála esetére valamit kap, de legfeljebb ennek a szerzeményének erejéig; nem terhelhető pedig az, a ki nem az örökagyó szándékából, vagy bár az ő szándékából, de csak olyasvalamit és annyit kap, amit és a mennyit az örökagyó tőle meg nem vonhat (innen az a szabály, hogy a köteles rész meg nem terhelhető).

Hagyományyal megtisztelhető, vagyis hagyományos lehet minden öröklési képességgel bíró egyén; oly hagyomány, melyet az örökös örökrészen felül kap, előhagyomány. Helyettesítések a hagyományoknál is előfordulhatnak.

Miután a hagyományos a neki szánt vagyoni értéket csak az örökös kezéből kaphatta, az örökös pedig gyakran nem volt hajlandó olyan örökséget elfogadni, melyet az elrendelt hagyományok teljesen kimerítettek, mert ez esetben neki semmije sem maradt, a falcidiai törvény (39. Kr. sz. e.) azt határozta, hogy az örökagyó nem fordíthat többet hagyományokra, mint cselekvő hagyatékának $\frac{3}{4}$ -ed részét, $\frac{1}{4}$ -ed résznek mint tiszta haszonnak meg kell maradnia az örökös számára, ki ellenkező esetben annyit vonhat le a hagyományokból, mint a mennyi a saját $\frac{1}{4}$ -ének kiegészítésére szükséges.

Hagyomány tárgya minden lehet, a mi vagyonnak lehet tárgya, dolgok, jogok. A források igen számos esetet hoznak fel, mindig az örökhagyó valószínű akarata szerint kell eljárni, p. ha azt mondja, szekrényemet hagyományozom, csak ezt kívánhatja a hagyományos, nem pedig azt is, mi benne van, míg ha azt mondaná, dolgozó szobámat, akkor nem a szobát kívánhatja, hanem azt, a mi benne van.

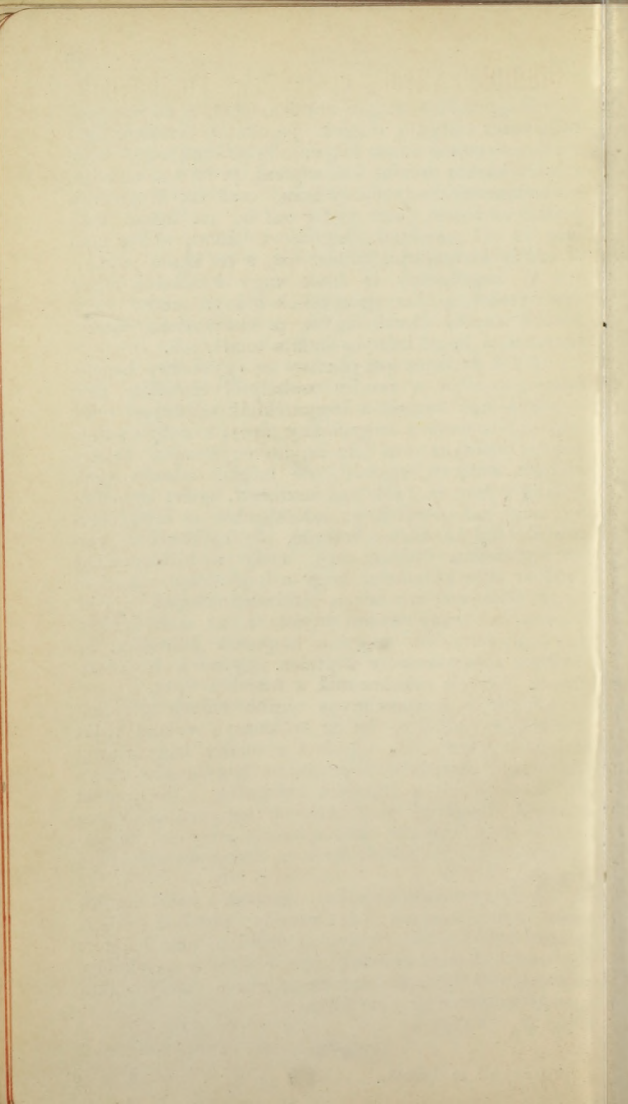
A hagyomány is lehet vagy kezdettől fogva érvénytelen, p. lényeges kellék hiánya miatt, vagy később beálló oknál fogva, p. visszavonás, visszautasítás, a hagyományos halála miatt, stb.

Különös fajta hagyomány az egytetemes hagyomány; midőn a rendes szabálytól eltérőleg nem egyes dolog, hanem a hagyatéknak néhányad része ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$) képezte a hagyomány tárgyát, mely esetben a hagyományos nem lett ugyan egytetemes, hanem maradt különös jogutód, de mégis, mintha csak örökös volna, az örökössel osztozott, miért is méltányossági szempontból az adósságokat is aránylagosan elvállalta. Ehhez hasonló, de czélszerűbb volt az egytetemes hitbizomány, mely a hitbizományi örököszt arra kötelezte, hogy a hagyatékot egészben vagy néhányad részben a hitbizományosnak adja ki, ki szintén aránylagosan elvállalta az adósságokat. Így vált lehetővé, hogy a hagyaték kölömben az örökség megszerzésére képtelen egyénnek is juttatassék. Erre is alkalmazták a fentebbi $\frac{1}{4}$ -et.

Jogát a hagyományos régibb időben tulajdoni keresettel védhette, ha az örökhagyó valami saját dolgát hagyta neki, ujabban a rendes hagyományi keresettel. Azonfölül a praetor a hagyatékba utalta őt, ha a terhelt a kifizetést halogatta, s ha ez nem használ, magának a terheltnek vagyonába, végre Justinianus császár kimondotta, hogy a hagyományosnak a terhelt örökrészen törvényes zálogjoga legyen.

A hagyományokhoz hasonlítottak a halál esetére szóló ajándékozások (de némely pontban mégis különböztek tőlük), melyeket azonban nem lehetett végrendeletben elrendelni, mert ezáltal a cselekvény egysége (60. l.) lett volna megzavarva, mely nélkül a végrendelet meg nem állhat.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és általa minden hazai könyvárustól megszerezhető:

Stampfel-féle

Tudományos zseb-könyvtár.

„*A tudományos zseb-könyvtár*“ időhöz nem kötötten, 60 filléres kis füzetekben jelenik meg s a tudományok minden ágára kiterjeszkedik. „*A tudományos zseb-könyvtár*“ idővel mindazt felöli, a mi az általános műveltség körébe tartozik.

A csinos külsejű füzeteket, rendkívüli olcsóságukra való tekintettel, bárki könnyen megszerezheti, aki pedig a hasznos tudnivalók ismeretét a legkényelmesebb módon akarja elsajátítani, az föltétlenül vegye meg „*A tudományos zseb-könyvtárt*“.

A jó magyarsággal és eleven stilussal megírt füzetek főbb vonásokban világos képet adnak az illető tudományról és megismertetik az olvasót mindazzal, amit az illető szakmából okvetetlenül tudnia kell.

Eddigelé a következő füzetek jelentek meg:

1. Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. Arithmetikai és algebrai példatár. Irta Dr. Lévay E.
3. Kis latin nyelvtan. Irta Dr. Schmidt M.
4. Magyar irodalomtörténet. Irta Gaal M.
5. Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt M.
6. Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. Római jog. I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky Alajos.

Legközelebb pedig — szintén időhöz nem kötötten — következő kötetek megjelenése van tervbe véve:

Aesthetika	Magyar közigazgatási jog
Alkotmánytan	Magyar közjog
Állattan	Magyar magánjog
Angolok története	Magyar nyelvtan
Áruisme	Magyarok története
Astronomia	Magyar poétika
Ásványtan	Magyar retorika
Az ember őstörténete	Magyar stilisztika
Betűszám-tan	Mértan
Bogárgyűjtő	Művelődéstörténet
Chémia (szerves)	Mythológia
Chémia (szervetlen)	Német helyesírás
Egyetemes irodalomtörténet	Német irodalomtörténet
Egyházjog	Német nyelvtan
Egyháztörténet	Nemzetgazdaságtan
Építészeti stilisme	Népisme
Észjog	Növény határozó
Ethika	Növénytan
Fogalmazványok	Oktatási módszertan
Földtan	Olasz nyelvtan
Francziák története	Orosz nyelvtan
Geológia	Paedagógia
Geometriai példatár	Pénzügyi jog
Görög régiségek	Pénzügytan
Gyorsírás	Phyzikai földrajz
Kereskedelem isme	Rajzolás
Kereskedelem története	Római jog: II. Pandekták
Kereskedelmi földrajz	Római régiségek
Lélektan	Rovargyűjtő
Lepkegyűjtő	Statisztika
Logarithmustáblák	Természettan
Logika	Török nyelvtan
Magyar helyesírás	Világtörténet

Megrendelhető alulirt kiadónál, s bármely hazai könyvárusnál.

Pozsony. — Budapest.

Stampfel Károly,
kiadó.

